

EL MS. 880 DE LA BIBLIOTECA DE MONTSERRAT: UN BREVIARI ROMANOTOLEDÀ DEL SEGLE XIV

per IGNASI M. FOSSAS COLET, OSB, i JUAN PABLO RUBIO SADIA, OSB

RESUM

La Biblioteca de l'Abadia de Montserrat registra amb la signatura ms. 880 un breviari romanotoledà del segle XIV de procedència desconeguda. Fou descrit per primera vegada el 1969 pel pare Alexandre Olivar, i la seva importància es deu, en bona mesura, al fet de ser el breviari plenari més antic de la diòcesi de Toledo que es coneix fins avui. En aquest article s'ofereix una descripció del manuscrit i s'analitzen de forma comparada alguns dels seus elements més representatius per tal de fer conèixer les particularitats de l'exemplar, així com la codificació litúrgica duta a terme en la seu castellana en aquell moment històric.

Paraules clau: breviari, Toledo, Biblioteca de Montserrat, ritu romà.

MS. 880 OF THE MONTSERRAT LIBRARY: A 14TH-CENTURY ROMANO-TOLEDAN BREVIARY

ABSTRACT

The library of Montserrat Abbey has a 14th-century Romano-Toledan breviary of unknown provenance registered under the signature Ms. 880. It was first described in 1969 by Revd. Alexandre Olivar, and its importance is due to a large extent to its being the oldest known plenary breviary of the diocese of Toledo. This paper describes the manuscript and

offers a comparative analysis of some of its most representative elements with the aim of presenting the features of this exemplar and the liturgical codification carried out in the Castilian see at that time in history.

Keywords: breviary, Toledo, Montserrat Library, Roman rite.

INTRODUCCIÓ

L'any 1969 el pare Alexandre Olivari descrivia, amb la signatura ms. 880 i el títol *Breviarium Romano-Toletanum*, un manuscrit del segle XIV format per «2 folis en blanc, més 334 folis de pergami, alguns d'ells molt perjudicats, cosa que fa sovint difícil o impossible la lectura». El nostre autor continuava afirmant, abans de fer la descripció del contingut, que «l'estat del manuscrit és, en general, lamentable i espera una total restauració, en la qual el còdex potser es podria dividir en dos volums (a partir del foli 141, el segon); sembla que és la divisió ja suposada originalment».¹

Posteriorment, el 1977, en un catàleg general dels manuscrits montserratins,² el mateix pare Olivari tornava a fer referència al ms. 880. Durant els anys que havien transcorregut entre els dos catàlegs, aquest manuscrit havia sofert alguns canvis. S'havien separat ja els dos volums i s'havien deixat alguns quaderns solts, potser perquè havien estat objecte d'una neteja molt bàsica. Per això Olivari escrivia en aquest catàleg el següent: «Al moment d'escriure aquesta nota, el còdex ha estat descosit i els pergamins netejats». I insistia en el tema dels dos volums: «El nou muntatge està previst en dos volums que és – sembla – la divisió prevista originalment».³ Més tard José Janini es feia ressò del ms. 880 en el seu conegut *iter hispanicum*, a partir de l'esment d'Olivari del 1969, i especificava la datació a la segona meitat del segle XIV.⁴

A finals de 2018 es va presentar l'ocasió de fer-ne una restauració a fons. Era el moment oportú per dur a terme un estudi més detallat i

1. A. OLIVARI, *Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1969, col. I. «Scripta et Documenta», núm. 18, p. 110.
2. A. OLIVARI, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, col. I. «Scripta et Documenta», núm. 25, p. 235-236.
3. A. OLIVARI, *Catàleg dels manuscrits*, p. 236.
4. J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, t. 2: Aragón, Cataluña y Valencia, Burgos, Aldecoa, 1980, col. I. «Publicaciones de la Facultad de Teología del Norte de España, Sede de Burgos», núm. 38/2, p. 165.

una descripció exhaustiva del manuscrit.⁵ Això sol ja seria suficient per justificar aquest article, que vol honorar la memòria del pare Alexandre. Hi ha, però, un element nou d'interès i és que es tracta del breviari toledà de tipus plenari més antic que coneixem, ja que els exemplars de la Biblioteca Capítular de Toledo són del segle xv.⁶

El pla d'estudi que ens hem fixat en aquestes pàgines comença amb la descripció morfològica del còdex, en la qual plantejarem la problemàtica de la seva foliació primitiva en relació amb la configuració actual. Tot seguit ens centrarem en el contingut, tot indicant les seccions principals i identificant de forma comparada alguns dels seus elements constitutius, és a dir, el responsorial del propi del temps, el salteri, el santoral i el calendari, que transcrivim *in extenso* al final de l'article.

DESCRIPCIÓ EXTERNA

El breviari ms. 880 de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat (= Mt880) és un còdex de caràcter homogeni que, amb el pas del temps, ha sofert algunes alteracions en la disposició de les seves seccions. Copiat al segle XIV, la morfologia de la seva escriptura convida a fer-lo remuntar, potser, fins a la primera meitat d'aquest segle.⁷ De tota manera, la rúbrica relativa al Corpus Christi considera «nova» aquesta festa,⁸ la qual cosa suggereix un desplaçament cap a la segona meitat, si tenim en compte

5. No hem abordat la comparació dels sistemes pericopal i homilètic, cosa que, en canvi, recomanava de fer el pare Alexandre el 1969; A. OLIVAR, *Els manuscrits litúrgics*, p. 112. Resta com un dels diferents àmbits d'investigació al qual es pot sotmetre, en un futur, el manuscrit que ara presentem.
6. En concret, es tracta dels ms. 33.6, 33.7 i 33.9; J. JANINI i R. GONZÁLVIZ, *Catálogo de los manuscritos litúrgicos de la Catedral de Toledo*, Toledo, Diputación Provincial, 1977, col. l. «Publicaciones del Instituto Provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos, Serie tercera, Estudios, catálogos, repertorios», núm. 11, p. 64-67.
7. Jordi Pinell el fa arribar fins al segle XIII, a J. PINELL, «Vestigis del lucernari a Occident», a *Liturgica 1*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1956, col. l. «Scripta et Documenta», núm. 7, p. 146. Sobre aquest punt cal considerar, a més, que l'estudi de l'escriptura del llibre gòtic en l'àmbit ibèric pateix la manca de catàlegs de manuscrits datats, tal com afirma A. DEROLEZ, *The Palaeography Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 111.
8. La rúbrica diu textualment: «Incipit officium nove sollempnitatis corporis domini nostri IhesuXristi celebrande singulis annis feria quinta post octavas penthecostes edite a papa Urbano quarto» (f. 111ra).

que la primera notícia de la seva celebració a Toledo és de 1372,⁹ tot i que Ramón González situa la seva introducció al pontificat de don Jimeno de Luna (1328-1338).¹⁰ En qualsevol cas, s'emmarca en una fase de canvi a la seu toledana, caracteritzada per la producció notable de llibres jurídics i litúrgics, sobretot a les últimes dècades d'aquell segle.¹¹

Pel que fa a l'origen, es pot formular la hipòtesi que el còdex fou copiat en algun *scriptorium* de Toledo. De fet, es tracta d'un breviari per a ús d'aquesta església, tal com es desprèn de l'encapçalament de les rúbriques: «Hoc modo fiunt festa in Ecclesia Toletana» (f. 196ra).¹² No sabem res del destinatari, tot i que la modesta factura convida a pensar que es devia tractar d'un clergue amb pocs recursos econòmics.

Mt880 consta en l'actualitat de 334 folis en pergami, més 2 folis en blanc sense numerar al començament. La foliació del manuscrit presenta un cert grau de complexitat, que revela un reajustament en la configuració de les seccions. En total, detectem fins a quatre foliacions diferents: una d'antiga i tres de modernes. La primera està escrita en números romans i es troba al centre del marge superior visible del *recto* del foli. Malgrat que la tinta negra està una mica esvaïda i en alguns casos els folis han estat guillotinat, encara és perceptible clarament en diversos folis del temporal, del salteri i del santoral amb numeracions independents, com veurem tot seguit. Concretament es conserva en els folis 6 (VI), 9 (IX), 14 (XIII), 16 (XVI), 18-23 (XVIII-XXIII), 26 (XXVI), 28 (XXVIII), 38-44 (XXXVIII-XLIII), 92-104 (XCII-CIII) números tallats parcialment, 119 (CXIX), 126 (CXXVI), 132 (CXXXII) molt clar, 136 (CXXXVI), 149 (III), 150 (III?), 151 (V), 152 (VI), 153 (VII), 159 (XIII), 164 (XVIII), 172 (XXVI) tallat, 173-174 (XXVII-XXVIII) molt clars, 196 (CXLII), 212 (CLVII), 290 (CCXXXV), 309 (CCLIII?), 312 (CCLVII) molt clar, 318 (CC...). Noteu que en els folis centrals (f. 147-195) la numeració és independent, mentre que a la resta del volum tot fa pensar que era una foliació contínua. En tornarem a parlar més endavant.

9. J. E. LÓPEZ GÓMEZ, *El Corpus de Toledo*, Toledo, Ayuntamiento de Toledo, 1999, p. 14 i 21. Vegeu també l'estudi de R. GONZÁLEZ RUIZ, «El Corpus en Toledo en los siglos XIV-XV», a *Memoria Ecclesiae*, vol. 20: *Religiosidad popular y archivos de la Iglesia*, Oviedo, Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 2002, p. 211-240. Una fórmula similar la trobem en el breviari conservat a la catedral de Pamplona (Biblioteca Capitular, ms. 18, f. 196) que fou copiat l'any 1332.
10. R. GONZÁLEZ RUIZ, «El Corpus en Toledo», p. 230.
11. M. LÓPEZ-MAYÁN, «À propos de la production de manuscrits liturgiques à Tolède au XIVe siècle: nouveaux témoins, nouvelles réflexions», *Pecia: Le Livre et l'Écrit*, vol. 18 (2015), p. 57.
12. Trobem la mateixa expressió en el breviari ms. 33.9 de la Biblioteca Capitular de Toledo (f. 332r).

Entre les foliacions modernes, citarem, primer de tot, la que esmenten Olivar i Janini en els seus respectius catàlegs, i que es troba al marge superior dret del *recto* d'alguns folis. Comença amb el número 1 en el primer foli escrit i continua als folis 7, 10, 20, 25, 100, 119, 140, 144, 146, 147, 193, 196 i 300. Convé assenyalar, aquí, que el foli 100 està numerat erròniament, ja que correspon al foli 101.

En segon lloc, cal esmentar també una altra foliació que es troba, sobretot, en els folis 1-140, i que corresponen al que Olivar considerava el primer volum. Es troba al centre del marge interior al *recto* de cada foli, és contínua i numera amb l'1 el segon foli en blanc del començament, amb la qual cosa excedeix en una unitat la numeració que dona Olivar. Aquesta foliació continua en els tres primers quaderns del que Olivar considerava el segon volum (f. 141-166).

En darrer lloc, la més moderna ha estat fixada just abans de la restauració i comença numerant també amb el foli 1 el primer foli escrit; els únics canvis, per tal de corregir errors evidents, són al foli 7 d'Olivar que ara passa a ser el foli 5 i el foli 100 d'Olivar que passa a ser el foli 101. Els altres folis citats en el catàleg del 1969 es mantenen amb la mateixa numeració.¹³

La problemàtica que presenta la foliació antiga planteja qüestions interessants pel que fa a la composició original del còdex. De fet, en els folis del temporal aquesta foliació és correlativa amb la més recent; en canvi en el salteri i el santoral hi ha diferències importants. D'una banda, el quadern que correspon al calendari no té foliació. Tot seguit, des del foli 147 fins al foli 195, és a dir, en la part del salteri i les lletanies, la numeració romana és correlativa de l'I-XLIX, si bé el darrer foli en el qual es pot percebre clarament la numeració és el foli 174 (xxviii). Tot seguit, amb l'inici del santoral en el foli 196 (cxlvi) es reprèn, pràcticament, la numeració del temporal (que acaba en el foli 140); de fet això correspon amb els números romans que encara podem identificar.¹⁴

El que sembla deduir-se de tot plegat és que el calendari no es troba al seu lloc, suposant que originàriament sempre hagués format part del Mt880. D'altra banda, a partir de la foliació també semblen fora de lloc els quaderns que contenen el salteri i les lletanies (núm. 17-21), ja que porten la seva pròpia numeració. Així, doncs, calendari i salteri-lletanies podrien haver estat incorporats en un moment en el qual el volum s'hauria tornat a enquadrar.

13. Concretament, es tracta dels folis 1, 111, 119, 141, 147, 193, 196 i 197.

14. N'hi ha prou de restar 55 unitats a la numeració actual, i així, per exemple, el foli 290 està numerat com a ccxxxv, o el foli 312 com a cclvii.

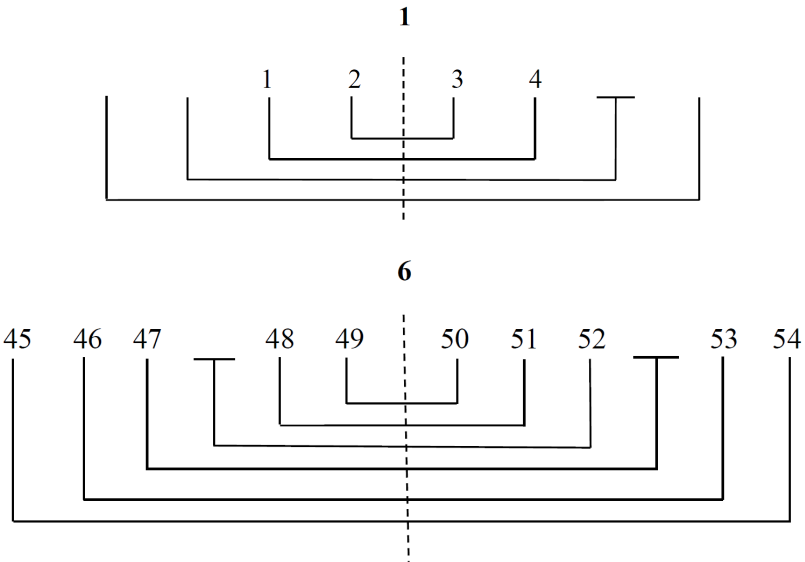
Al seu torn, Mt880 presenta unes dimensions de 195 × 135 mm.¹⁵ Pel que fa a la composició dels quaderns, malgrat que hi ha alguns fascicles irregulars, trobem un predomini clar dels *quinions*, com es pot comprovar en el quadre que segueix:

<i>quadern</i>	<i>tipus</i>	<i>folis</i>	<i>observacions</i>
1	2/2	1 a 4	restes mínimes d'un bifoli a l'extrem superior i dos bifolis en blanc amb pestanya
2	5/5	5 a 14	
3	5/5	15 a 24	
4	5/5	25 a 34	
5	5/5	35 a 44	
6	5/5	45 a 54	pestanya abans del foli 48 i una altra abans del foli 53
7	5/5	55 a 64	
8	5/5	65 a 74	
9	5/5	75 a 84	pestanya abans del foli 79 i una altra abans del foli 82
10	5/5	85 a 94	
11	5/5	95 a 104	
12	5/5	105 a 114	
13	2/2	115 a 118	
14	5/5	119 a 128	
15	5/7	129 a 140	pestanya abans i una altra després del foli 130
16	3/3	141 a 146	
17	5/5	147 a 156	
18	5/5	157 a 166	
19	5/5	167 a 176	
20	4/4	177 a 184	falta un bifoli entre els folis 180 i 181

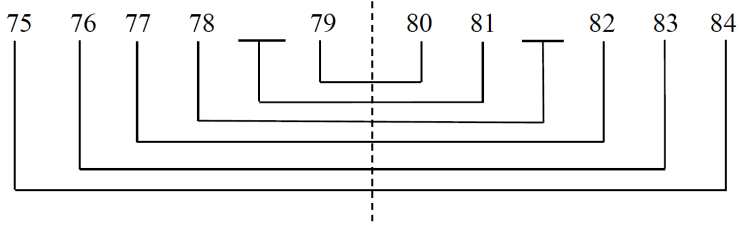
15. La seva alçada inferior als 200 mm permet incloure'l en la categoria de breviari «portàtil», segons la convenció de S. J. P. VAN DIJK i J. HAZELDEN WALKER, *The Origins of the Modern Roman Liturgy: The Liturgy of the Papal Court and the Franciscan Order in the Thirteenth Century*, Londres, Darton, Longman & Todd, 1960, p. 530.

21	5/6	185 a 195	pestanya abans del foli 185
22	5/5	196 a 205	
23	5/5	206 a 215	
24	5/5	216 a 225	pestanya abans del foli 218 i una altra abans del foli 223
25	5/5	226 a 235	
26	5/5	236 a 245	
27	5/5	246 a 255	
28	5/5	256 a 265	
29	5/5	266 a 275	
30	5/5	276 a 285	pestanya abans i una altra després del foli 281
31	5/5	286 a 295	pestanya abans del foli 288 i una altra abans del foli 293
32	5/5	296 a 305	
33	5/5	306 a 315	
34	5/5	316 a 325	
35	5/4	326 a 334	falta un foli després del foli 334

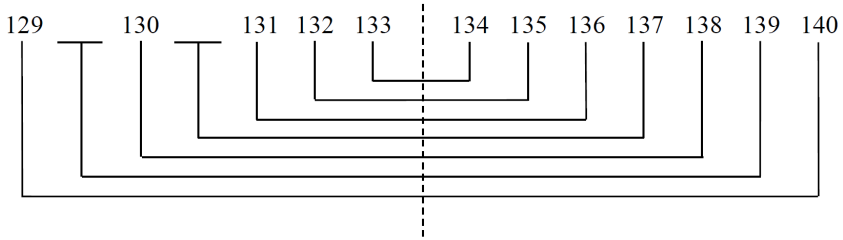
Tot seguit presentem el gràfic dels quaderns irregulars:

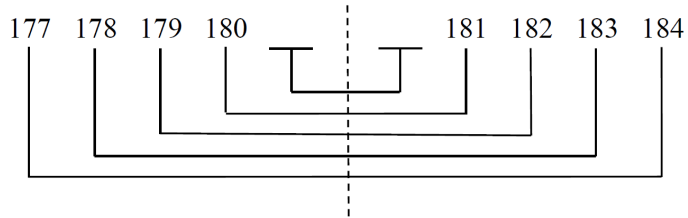
9

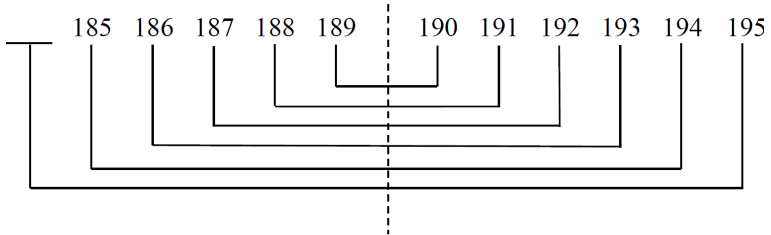
15

20

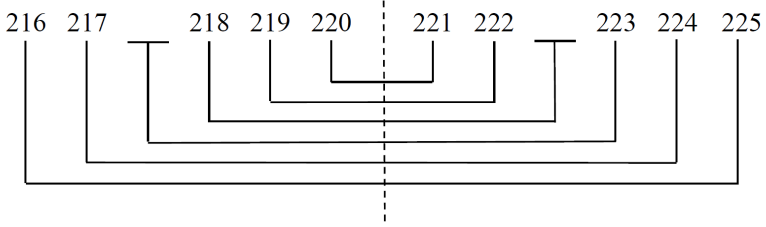

21

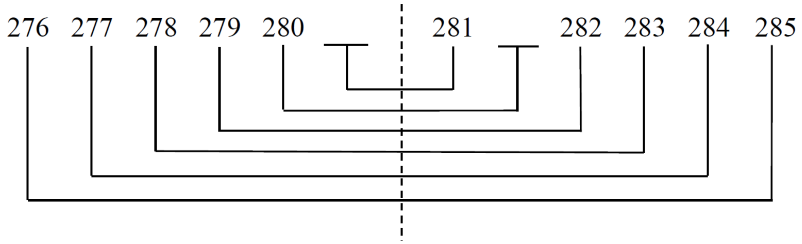

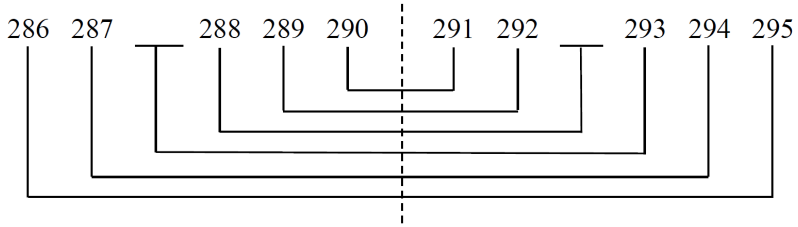
24

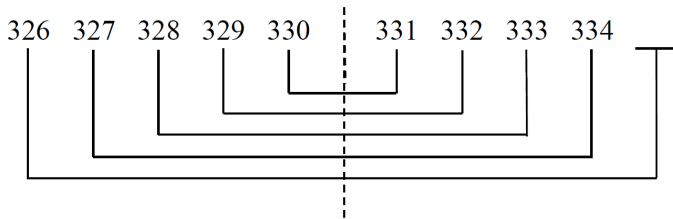
30

31

35

Com es pot veure clarament, hem detectat una llacuna entre els folis 180v-181r, on falta el bifoli central del quadern 20, que sembla arrencat perquè en queden restes al marge inferior. D'altra banda, la distribució de pells compleix regularment la regla de la coloració uniforme de la doble pàgina o regla de Gregory,¹⁶ si bé en certs casos, com en els folis 7v-8r, 11v-12r, 32v-33r, sembla tenir excepcions, que podrien ser conseqüència de la humitat.

La caixa d'escriptura és de 145×108 mm; en termes generals, es compten 36 línies de text, si bé constatem algunes variants. De fet, en els quatre primers folis arriba a les 44 línies, mentre que en el temporal alguns folis arriben a les 42. El text està disposat en dues columnes. Els reclams són força regulars i estan escrits horitzontalment en el marge inferior per sota de la columna de la dreta; només hem detectat un cas de reclam emmarcat en tinta vermella (f. 176v). El mal estat dels folis 141-156 no permet verificar els reclams en aquest indret. Crida l'atenció que en el foli 194v hi ha el reclam del foli 195r, però no pas perquè canviï de quadern, sinó perquè en el foli 195r s'acaba el salteri-lletanies. En canvi, en el foli 195v no hi ha reclam, tot i que s'acaba el quadern 21, i en el foli 196r comencen les rúbriques del bisbat de Toledo, i en el foli 197r comença el santoral. Tot això podria tenir relació amb el que hem comentat en l'apartat sobre la foliació més antiga?

Mt880 està escrit en lletra gòtica *textualis* amb un espai interlineal ajustat, la decoració es basa en inicials simples i filigranades alternant en blau i vermell, amb filigrana sòbria en capitals, de les quals esmentem només les dues més prominents. En el foli 20r β hi trobem una gran inicial «P», en blau i vermell, que ocupa 16 línies i que pertany a la lliçó de Nadal *Primo tempore*, i al foli 302ra hi ha la inicial «A» d'*Aprobate consuetudinis* que correspon a la primera lliçó de matines de la Nativitat de la Mare de Déu, escrita en negatiu en blanc, sobre requadre de fons vermell i blau, que ocupa 10 línies. Tal com indica Victor Leroquais,¹⁷ algunes inicials més ornamentades, sempre però amb l'estil sobri que hem descrit per a les més grans, subratllen la distribució dels salms entre els dies de la setmana.¹⁸

16. G. R. GREGORY, «Les cahiers des manuscrits grecs», *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol. 29/3 (1885), p. 261-268.

17. V. LEROQUAIS, *Les psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France*, t. 1, Macon-Protat, París, 1940-1941, p. LIV.

18. És el cas, per exemple, del foli 147r β amb inicial B (9 línies) de *Beatus vir* (Ps 1), primer

De l'enquadrernació que el protegia no en queda res. Això potser ha provocat la pèrdua d'alguns folis inicials i finals. No hem pogut localitzar cap notícia o colofó que reveli el nom d'algun copista. D'altra banda, no queda rastre de segells que indiquin algun propietari antic ni tampoc signatures que puguin ajudar a reconstruir la història d'aquest còdex. A l'Arxiu de Montserrat s'ha conservat una fitxa escrita pel mateix pare Olivar on consta que el manuscrit fou donat a l'Abadia el 1954 pel senyor Jonquères d'Oriola.¹⁹

DESCRIPCIÓ DEL CONTINGUT

El model de descripció interna que aplicarem al nostre breviari s'ajusta en part al del *Catalogue des manuscrits notés du Moyen Âge*.²⁰ Això fa possible detallar les parts principals del còdex i proporcionar els *initia* textuais en alguns elements representatius, com és ara els responsoris d'advent i del tridu pasqual, la distribució del salteri, alguns sants de les lletanies i totes les festes i commemoracions del santoral. A més, donada la seva importància, transcrivim íntegrament el calendari a l'annex.

La disposició de les seccions principals és aquesta: Temporal - Calendari - Salteri - Propi dels sants. Aquesta estructura correspon a la categoria 3 descrita per Andrew Hughes.²¹ Gairebé totes les fonts que

salm de matines del diumenge, del foli 185vβ amb inicial D (9 línies) de *Dixit Dominus Domino meo* (Ps 109), primer salm de vespres del diumenge, del foli 159va amb inicial D (8 línies) de *Dominus illuminatio mea* (Ps 26), primer salm de matines del dilluns, del foli 173rβ inicial S (8 línies) de *Salvum me fac Deus* (Ps 68), primer salm de matines del dijous, del foli 153v inicial D (7 línies) de *Deus meus respice in me* (Ps 22), primer salm de prima del diumenge, del foli 178rβ inicial E (7 línies) d'*Exultate Deo adiutori nostro* (Ps 80), primer salm de matines del divendres, del foli 187vβ inicial D (7 línies) de *Dilexi quoniam exaudiet Dominus* (Ps 114), primer salm de vespres del dilluns, del foli 189vβ inicial M (7 línies) de *Memento Domine David* (Ps 131), primer salm de vespres del dijous, del foli 191ra inicial C (7 línies) de *Confitebor tibi Domine* (Ps 137), primer salm de vespres del divendres.

19. Amb tota probabilitat es tracta d'Henry Jonquères d'Oriola (1877-1962), propietari rural i industrial de Saint Papoul (Rosselló), ben connectat amb els cercles intel·lectuals i polítics catalans de la postguerra. Ramon d'Abadal el cita com una de les persones consultades per aclarir els topònims del Rosselló que apareixen en els manuscrits medievals; vegeu R. D'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. 2/2: *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 478.

20. Cf. <http://www.musmed.fr/CMN/CMN_directives.pdf> (accés: 20-12-2018).

21. A. HUGHES, *Medieval Manuscripts for Mass and Office: A Guide to their Organization and Terminology*, Toronto, University of Toronto Press, 1982, p. 241.

presenten aquesta disposició són de procedència anglesa. No coincideix en cap cas amb l'estructura dels breviaris toledans que coneixem, que segueixen, en canvi, l'organització següent: calendari - temporal - salteri - himnari - santoral (propi i comú).²² Això podria donar suport a la teoria que s'hagin incorporat a Mt880 seccions que originàriament no formaven part del mateix còdex.

En el propi del temps, els responsoris (R/) i els seus versets (V/) són identificats mitjançant el número de referència del volum 4 del *Corpus Antiphonarium Officii* (núm. 6001-7922)²³ i, si no és possible, del catàleg en línia Cantus Index,²⁴ que numera les peces de l'ofici amb una xifra de sis dígit. La norma de transcripció dels textos llatins és la que fa servir René-Jean Hesbert, excepte *J/j* que transcrivim com a *I/i*, tant amb valor vocàlic com consonàntic. En cada foli distingim les columnes esquerra i dreta amb les lletres *a* i *β*, respectivament.

1r-4v CANTICUM GRADUM cantatur per totum annum praeter in omnibus festis praecipuis et in octavis eorum.

5r-140r PROPRI DEL TEMPS (Des del diumenge 1 d'advent fins al diumenge 25 després de Pentecosta). Conté la festa del Corpus Domini.

5va Dominica 1 Adv.: R/ Aspiciens a longe... V/ Quique terrigenae... V/ Qui regis Israel... V/ Excita Domine... (6129), 5vβ R/ Aspiciebam in visu... V/ Potestas eius... (6128), R/ Missus est Gabriel... V/ Dabit ei Dominus... (7170), R/ Ave Maria... V/ Quomodo fiet istud... (6157), 6ra R/ Quomodo in me fiet hoc... V/ Ne timeas Maria... (601975), R/ Salvatorem expectamus... V/ Sobrie et iuste... (7562), 6rβ R/ Audite verbum... V/ Annuntiate et auditum... (6149), R/ Ecce virgo concipiet... V/ Super solium David... (6620), R/ Confortate manus..., 6va V/ Civitas Ierusalem... (6321). 7rβ Feria 2: R/ Obsecro Domine... V/ Qui regis Israel... (7305), R/ Laetentur caeli... V/ Orietur in diebus... (7068), 7va R/ Alieni non transibunt... V/ Tunc exultabunt... (6066). 8rβ Dom. 2 Adv.: 9va R/ Ierusalem cito veniet... V/ Ego

22. J. JANINI i R. GONZÁLVEZ, *Catálogo de los manuscritos litúrgicos*, p. 64-67.

23. *Corpus Antiphonarium Officii*, vol. 4: *Responsoria, versus, hymni et varia: Editio critica*, edició a cura de R.-J. Hesbert, Roma, 1970, col 1. «Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Series Maior: Fontes», núm. 10.

24. *Cantus Index: Online Catalogue for Mass and Office Chants*, < <http://cantusindex.org> >.

enim sum... V/ Qua<re> dicis Iacob... V/ Popule meus... (7031), 9vβ R/ Ecce Dominus veniet et omnes... V/ Ecce cum virtute... (6586), R/ Ierusalem surge... V/ Leva in circuitu... (7034), R/ Civitas Ierusalem... V/ Ecce in fortitudine... (6290), 10ra R/ Ecce Dominus veniet protector... V/ Ecce dominator... (6613), R/ Sicut mater consolatur... V/ Dabo in Sion salutem... (7660), 10rβ R/ Ierusalem plantabis... V/ Exsulta satis... (7033), R/ Egredietur Dominus de Samaria... V/ Et praeparabitur... (6639), R/ Montes Israel... V/ Florete quasi flores... (7177). 10vβ Feria 2: R/ Ecce ab austro... V/ Aspiciam... (6570), R/ Alieni non transibunt... V/ Ego veniam... (6066), 11ra R/ Gloriosus apparebit... V/ Veniens veni... (600968).²⁵ 11ra Feria 3: R/ Rex nostre adveniet... V/ Super ipsum... (7547). 12ra Dom. 3 Adv.: 12rβ R/ Ecce apparebit Dominus... V/ Apparebit in finem... (6578), R/ Bethlehem civitas... V/ Loquetur pacem... (6254), R/ Qui venturus est²⁶ (7485), 12va R/ Suscipe verbum... V/ Paries quidem... (7744), R/ Aegipte noli flere... V/ Ecce veniet Dominus... (6056), 12vβ R/ Descendet Dominus... V/ Et adorabunt eum... (6408), R/ Prope est ut veniat... V/ Revertere virgo... (7438), R/ Egredietur virga... V/ Et requiescet... (6641), 13ra R/ Gaudete in Domino... V/ Non cito moveamini... (6764). 13rβ Feria 2: 13va R/ Veni Domine... V/ Excita Domine... (7824), R/ Docebit nos Dominus... V/ Venite ascendamus... (6481), R/ Ecce veniet Dominus princeps... V/ Veniens veniet... (6612). 14rβ Feria 3: 14va R/ Ecce radix Iesse... V/ Dabit ei Dominus... (6606). 14vβ Feria 4 Quatuor Temporum Adv.: R/ Clama in fortitudine... V/ Super muntem... (6292), 15ra R/ Orietur stella... V/ De Iacob erit... (7338), R/ Egredietur Dominus et... V/ Et elevabitur... (6640). 15vβ Feria 6 Q.T. Adv.: 16ra R/ Praecursor pro nobis... V/ Ipse est rex iustitiae... (7421), R/ Videbunt gentes... V/ Et eris corona... (7854), R/ Emitte agnum... 16rβ V/ Ostende nobis... (6656). 16va Sabbato Q.T. Adv.: R/ Rorate caeli... V/ Emitte agnum... (7553), 16vβ R/ Germinaverunt campi... V/ Ex Sion species... (6772), R/ Ecce Dominus veniet... V/ Ecce Dominus in fortitudine... (6587).

25. Aquesta peça és coneguda només en el ms. 44.2 de la Biblioteca Capitular de Toledo, amb la variant a l'incipit: «Gloriosus apparuit» (f. 6v).

26. El responsori amb el verset *Deponet omnes* figura in extenso en les primeres vespres (f. 12ra).

17rβ Dom. 4 Adv. R/ Canite tuba... V/ Annuntiate in finibus... (6265), R/ Paratus esto Israel... 17va V/ Ecce dominator... (7351), 17va R/ Non auferetur sceptrum²⁷ (7224), R/ Me oportet minui... V/ Ego quidem baptizavi... (7137), R/ Ecce iam venit... 17vβ V/ Propter nimiam... (6596bis), R/ Virgo Israel... V/ In caritate perpetua... (7903), 18ra R/ Non discedimus... V/ Memento nostri... (7227), R/ Iuravit dicit Dominus... V/ <Iuxta>²⁸ est salus mea... (7045), R/ Nascetur nobis parvulus... V/ Multiplicabitur... (7195). 18rβ Feria 2: 18va R/ Intuemini quantus sit... V/ Praecursor pro nobis... (6983), R/ Modo veniet... V/ Et dominabitur... (7172), R/ Radix Iesse... V/ Ecce virgo concipiet... (7508). 18vβ Vigilia Natalis Domini. 23vβ Stephani. 25va Ioannis apostoli. 27rβ Innocentium. 29ra Thomae Cantuarensis. 30vβ Translatio Iacobi. 33ra Silvestri. 33ra Columbae. 33vβ Circumcisio Domini. 36ra Dominica 1 post octavas Natalis Domini. 38ra Epiphania Domini. 43rβ Dom. 1 p. oct. Epiphaniae. 50rβ Dom. Septuagesimae. 53rβ Dom. Sexagesimae. 55va Dom. Quinquagesimae. 57rβ Feria 4 in capite ieiunii. 59va Dom. 1 Quadragesimae. 66vβ Dom. 3 Quadragesimae. 70rβ Dom. 4 Quadragesimae. 77vβ Dom. in ramis palmarum. 81vβ Feria 5 in Caena Domini: 82ra R/ In monte Oliveti... V/ Vigilate et orate... (6916), R/ Tristis est anima..., 82rβ V/ Ecce appropinquavit... (7780), R/ Ecce vidimus eum... V/ Vere languores... (6618), 82va R/ Amicus meus... V/ Melius illi fuerat... (6083), R/ Unus ex discipulis... V/ Qui intingit... (7809), 82vβ R/ Ego quasi agnus... V/ Omnes inimici... (6660), 83ra R/ Una hora... V/ Quid dormitis... (7807), R/ Ecce turba... V/ Et confestim... (6611), R/ Revelabunt caeli... V/ In die perditionis... (7543). 83vβ Feria 6 in die parasceve: 84ra R/ Omnes amici mei... V/ Et dederunt... (7313), 84rβ R/ Vinea mea electa... V/ Sepivi et lapides... (7887), R/ Tamquam ad latronem... V/ Cumque iniecissent... (7748), 84va R/ Animam meam... V/ Insurrexerunt in me... (6101), R/ Tradiderunt me... V/ Astiterunt reges... (7773), 84vβ R/ Barabas latro... V/ Verax datur... (6159), 85ra R/ Caligaverunt oculi... V/ O vos omnes... (6261), R/ Iesum tradidit... V/ Adduxerunt autem... (7035), R/ Velum templi... V/ Amen dico tibi... (7821). 85va Sabbato in vigilia

27. El responsori amb el verset *Pulchriores sunt* es troba en les primeres vespres (f. 17ra).

28. El copista ha escrit «Data» al començament del verset.

Resurrectionis: R/ Sepulto Domino... V/ Accedentes principes... (7640), 85v β R/ Ierusalem luce... V/ Deduc quasi... (7032), 86ra R/ Plange quasi virgo... V/ Ululate pastores... (7387), 86r β R/ Recessit pastor... V/ Destruxit quidem... (7509), R/ O vos omnes... V/ Attendite universi... (7303), 86va R/ Ecce quomodo moritur... V/ Et dabit impios... (6605), R/ Aestimatus sum... V/ Posuerunt me... (6057), R/ Agnus Dei Christus..., 86v β V/ Lustra sex... (6065), R/ Sicut ovis... V/ Tradidit in mortem... (7661). 87r β Dom. Resurrectionis. 92ra Dom. in albis. 101ra In Ascensione Domini. 104va Vigilia Pentecostes; 109ra Dom. de Trinitate; 111ra Corpus Christi. 119ra Dom. 1 p. oct. Pentecostes. 132r β Dom. 1 kalendis novembris. 134r β Dom. 1 oratio.²⁹ 139v β Dom. 25.

141r-146v CALENDARI DE TOLEDO (cf. annex)

147r-193r SALTERI FERIAL

147ra Dominica 1 ad matutinos: Beatus vir... (Ps 1), Quare fremuerunt... (Ps 2), 147va Domine quid multiplicati sunt... (Ps 3), Cum invocarem... (Ps 4), 147v β Verba mea auribus percipe... (Ps 5), 148ra Domine ne in furore tuo... (Ps 6), Domine Deus meus in te... (Ps 7), 148r β <Domine Dominus noster>... (Ps 8), 148va Confitebor tibi Domine... (Ps 9), 149ra In Domino confido... (Ps 10), 149r β Salvum me fac... (Ps 11), Usquequo Domine oblivisceris... (Ps 12), 149va Dixit insipiens in corde suo... (Ps 13), Domine quis habitabit... (Ps 14), Conserva me Domine... (Ps 15), 150ra Exaudi Domine iustitiam meam... (Ps 16), 150r β Diligam te Domine... (Ps 17), 151ra Caeli enarrant gloriam... (Ps 18), 151r β Exaudiat te Dominus... (Ps 19), Domine in virtute tua... (Ps 20), Canticum ang<elorum> Te Deum. 151v β Dom. in laudibus: Dominus regnavit... (Ps 92), 152ra Iubilare Deo omnis terra... (Ps 99), Deus Deus meus... (Ps 62), 152r β Deus misereatur nostri... (Ps 66), Canticum trium puerorum Benedicite omnia opera Domini Domino... (Dan 3, 57-88.56), 152va Laudate Dominum de caelis... (Ps 148), 152v β Cantate Domino canticum novum... (Ps 149), Laudate Dominum in sanctis eius... (Ps 150). 153r β Ad Primam <Dom. et diebus feriis>: 153va Deus Deus meus respice in me... (Ps 21), 154ra Dominus regit me... (Ps

29. La rúbrica va precedida de l'acleariment següent: «Hic incipiunt orationes, omelie et antiphonae ad benedictus et ad magnificat quae dicuntur omnibus diebus dominicis ab octavis penthecostes usque ad adventum Domini».

22), Domini est terra... (Ps 23), 154rβ Ad te Domine levavi... (Ps 24), 154va Iudica me Domine... (Ps 25), 154vβ Deus in nomine tuo... (Ps 53), Laudate Dominum omnes gentes... (Ps 116), Confitemini Domino quoniam bonus... (Ps 117), 155ra Beati immaculati in via... (Ps 118, 1-16), 155rβ Retribue servo tuo... (Ps 118, 17-32), 155va Incipit fides catholica. Quicumque... 156rβ Miserere... (Ps 50). Ad Primam preces. Kyrie eleison III vicibus Christe eleison III vicibus Kyrie eleison III vicibus. Pater noster... 157ra Ad Tertiam <Dom. et diebus feriis>: Legem pone mihi... (Ps 118, 33-48), 157rβ Memor esto verbi... (Ps 118, 49-64), 157va Bonitatem fecisti... (Ps 118, 65-80). 157vβ Ad Sextam <Dom. et diebus feriis>: Deffecit in salutare tuum... (Ps 118, 81-96), 158ra Quomodo dilexi legem... (Ps 118, 97-112), 158rβ Iniquos odio habui... (Ps 118, 113-128). 158va Ad Nonam <Dom. et diebus feriis>: Mirabilia testimonia... (Ps 118, 129-144), Clamavi in toto corde... (Ps 118, 145-160), 159ra Principes persecuti... (Ps 118, 161-176). 159va Feria 2 ad matutinos: Dominus illuminatio mea... (Ps 26). 163ra <Feria 2> in laudibus: Miserere mei Deus... (Ps 50), 163rβ Verba mea... (Ps 5), Confitebor tibi Domine... (Is 12, 1-6). 163vβ Incipit suffragia sanctorum ad matutinos et ad vesperas.³⁰ 166rβ Feria 3 ad matutinos: Dixi custodiam vias meas... (Ps 38). 169rβ <Feria 3> in laudibus: Iudica me Deus... (Ps 42), Canticum <Ezechiae> Ego dixi in dimidio dierum... (Is 38, 10-20). 169vβ Feria 4 ad matutinos: Dixit insipiens in corde suo (Ps 52). 172va <Feria 4> in laudibus: Te decet hymnus Deus in Sion... (Ps 64), 172vβ Canticum <Annae> Exultavit cor meum in Domino (1S 2, 1-10). 173rβ Feria 5 ad matutinos: Salvum me fac Deus... (Ps 68). 177va <Feria 5> in laudibus: Domine refugium factus es nobis... (Ps 89), 177vβ Canticum <Moysi> Cantemus Domino gloriose... (Ex 15, 1-19). 178rβ Feria 6 ad matutinos: Exultate Deo adiutori nostro... (Ps 80), 178va Deus stetit in synagoga deorum... (Ps 81), 178vβ Deus qui similis erit tibi... (Ps 82), 179ra Quam dilecta tabernacula tua... (Ps 83), Benedixisti Domine terram tuam... (Ps 84), 179rβ Inclina Domine aurem tuam... (Ps 85), 179va Fundamenta eius in montibus sanctis... (Ps 86), Domine Deus salutis mee... (Ps 87), 179vβ Misericordias Domini... (Ps 88), 180va Deus ulcionum

30. Segueix una col·lecció d'oracions i antifones *ad matutinos et ad vesperas*.

Dominus... (Ps 93), 180vβ Venite exultemus Domino... (Ps 94) (mutilat),

181ra <Sabbato ad matutinos> (Ps 101,2) tuam a me: in quacumque die tribulor..., 181rβ/ Benedic anima mea domino (Ps 102), 185va Dom. die ad vespervas: 185vβ Dixit Dominus Domino meo... (Ps 109). 186vβ Ad completorium <Dom. et diebus feriis>. 187vβ Feria 2 ad vespervas: Dilexi quoniam exaudiet Dominus... (Ps 114). 188va Feria 3 ad vespervas: Laetatus sum... (Ps 121). 189rβ Feria 4 ad vespervas: Nisi Dominus aedificaverit domum... (Ps 126). 189vβ Feria 5 ad vespervas: Memento Domine David... (Ps 131). 190vβ Feria 6 ad vespervas: 191ra Confitebor tibi Domine... (Ps 137). 192ra Sabbato ad vespervas: Benedictus Dominus Deus meus... (Ps 143).

193r-195r SALMS PENITENCIAIS I LLETANIES

193vβ Alexander, Saturnine, Poncii, Felix, Laurenti, Vincenti, Mauricii cum s<ociis> t<uis>, Dionisi cum s<ociis> t<uis>, Antonine, Iuliane, Iuste et Pastor, Fabiane, Sebastiane... Egidii, Geralde... 194ra Margarita, Quiteria, Leocadia, Eulalia, Catherina, Marina, Fides, Caritas, Sapientia... 194vβ Pro pace oratio. Pro tempestate oratio.

196r-197r RÚBRIQUES

196ra Hoc modo fiunt festa in Ecclesia Toletana. In festivitatibus quae per totum annum eveniunt nos usum ecclesiae nostrae servantes facimus sic... Festa autem sex caparum facimus isto modo... In nullis enim vigiliis dicimus *Te deum laudamus* nisi (?) forte eveniant in diebus dominicis vel in diebus IX lectionum... Ad vespervas duo cantores incipient antiphonas... 196rβ Festa III^{or} caparum facimus sic... 197va Festa autem duarum caparum sic facimus... Festa autem IX lectionum simplicium facimus sic... 196vβ Festa vero quae sunt in ecclesia toletana vel VI caparum vel III^{or} vel duarum vel etiam IX lectionum... 197ra Et si festivitas III^{or} caparum vel duarum vel et IX lectionum evenerit in die dominica etiam si proprietatem non habeat de festivitate dicatur... Et si historia de novo intraverit et si festivitas praecipua intervenerit...

197r-334r SANTORAL

197ra Iuliani, Basilissae. 197va Pauli primi eremita. 197vβ Hilarii. 198ra Commemoratio Felicis. 198va Mauri. 198vβ Marcelli papae; 199rβ Antonii. 201ra Comm. Prisca. 201rβ Marii, Marthae, Audifacis, Abachum. 201va Vigilancii pp.; Fabiani, Sebastiani.

203r β Comm. Fructuosi, Eulogii, Augurii; Agnetis. 204v β Vincentii. 206ra Ildefonsi. 208r β Gaudentii; Conversio Pauli. 209v β Polycarpi; Ioannis Chrysostomi. 210r β Agnetis. 210va Valerii; oct. Ildefonsi; Brigidae. 210v β Ignatii. 211r β Purificatio Mariae. 213r β Blasii. 215r β Agathae. 216va Sotheris. 216v β Scholasticae; Eulaliae barchinonensis. 217r β Translatio Eugenii. 217va Valentini. 217v β Simeonis Ierosolimitani. 218ra Cathedra Petri. 219r β Matthiae. 219v β Albini. 220ra Emeterii, Celedoni. 220va Nongentorum martyrum; Thomae de Aquino. 220v β Perpetuae, Felicitatis. 221ra Quadraginta martyrum. 221va Gregorii pp. 223ra Leandri. 223r β Gabrielis archangeli. 225ra Transitus Benedicti. 226v β Anuntiatio Mariae. 228r β Mariae Aegyptiacae. 229ra Isidori. 230r β Ambrosii. 230v β Leonis pp.; Victoris; Euphemiae. 231ra Tiburtii, Valeriani, Maximi. 231va Turibii (Astorga). 233r β Sotheris pp. 233va Georgii. 233v β Marci evangelistae. 234va Cleti pp.; Vitalis. 234v β Petri martyris (Orden de Predicadores). 236ra Eutropii. 236r β Torquati, sociorum. 236va Philippi et Iacobi. 237va Athanasii. 237v β Inventio Crucis. 239ra Alexandri, Eventii, Theoduli. 239r β Ioannis ante portam latinam. 240ra Domitillae. 240r β Revelatio Michaelis. 240va Basilii; Translatio Nicolai. 240v β Gregorii Nazanzeni. 241r β Gordiani, Epimachi. 241va Pontii. 241v β Maioli. 242ra Nerei, Aquillei, Pancratii. 242r β Victoris, Coronae. 242va Potentianae; Ivonis. 244r β Quiteriae. 244va Urbani. 245ra Augustini; Nicomedis, Reveriani; Marcellini, Petri. 245va Bonifatii pp. 245v β Primi, Feliciani. 246ra Barnabae apost. 246va Basilidis, Cyrini, Naboris, Nazarii; Antonii de Padua. 248ra Cyriaci, Iulitae. 248r β Martii, Marcelliani. 248va Gervasii, Protasii. 248v β Vig. Nativitatis Ioannis Baptistae. 251v β Ioannis, Pauli. 252va Dominica infra oct. Nativ. Ioannis Bapt. 252v β Vigilia Petri, Pauli. 253ra Leonis pp. 257ra Oct. Ioannis Bapt. 257v β Zoili, Felicis. 258r β Translatio Martini. 259ra Oct. Petri, Pauli. 260ra Marcialis. 260r β Leonis pp. 260va Septem Fratrum. 260v β Translatio Benedicti. 261r β Margaritae. 262va Triumphum Crucis. 263va Iustae, Rufinae. 263v β Marinae. 264ra Alexii. 264va Victoris, Alexandri, sociorum; Praxedis. 264v β Mariae Magdalena. 266va Apollinaris. 266v β Vig. Iacobi; Christinae. 267ra Iacobi. 269ra Crystophori, Cucufati. 270ra Nazarii, Celsi, Pantaleonis. 270r β Annae. 272ra Marthae. 273v β Abdon, Sennen. 274ra Mariae Virginis; oct. Iacobi; comm. Germani Antisiodorensis. 274r β Vincula Petri. 275ra Felicis.

275va Inventio Stephani pp. 276vβ Petri (Burgo de Osma). 277rβ Dominici (Orden de Predicadores). 279rβ Mariae de Nivibus. 280va Transfiguratio Domini. 283ra Iusti, Pastoris. 283rβ Sixti; comm. Felicis, Agapiti. 283va Mametis. 284ra Vig. Laurentii. 286ra Tiburtii. 286rβ Clarae. 287vβ Comm. Hippolyti. 288ra Comm. Eusebii. 288rβ Vig. Assumptionis Mariae. 292va Ludovici. 292vβ Bernardi. 293va Oct. Assump. Mariae. 294rβ Timothei, Symphoriani. 294va Bartholomaei. 295vβ Genesisii. 296ra Augustini. 297va Decollatio Ioannis Bapt. 298vβ Felicis, Audacti; Vincentii, Laeti. 299ra Egidii. 299vβ Antonini. 300ra Comm. Egidii. 301rβ Hadriani. 301vβ Nativitas Mariae. 303ra Comm. Gorgonii, Dorothei. 304ra Comm. Proti, Hyacinthi. 304vβ Cornelii, Cypriani. 305r Exaltatio Crucis. 306rβ Oct. Nativitatis Mariae; Comm. Nicomedis, Reveriani. 306va Euphemiae. 306vβ Comm. Luciae, Geminiani; Vig. Matthaei. 307vβ Mauritii, Exsuperii, sociorum. 308ra Fausti, Ianuarii, Marcialis. 308rβ Ianuarii pp.; Theclae. 308vβ Cosmae, Damiani. 309ra Oct. Matthaei; Michaelis archangeli. 310vβ Hieronymi. 311rβ Comm. Remigii, Vedasti, Frontonis. 311va Leodegarii. 312ra Francisci. 313va Fidis. 313vβ Oct. Michaelis; Lini pp. 314ra Marci pp.; 314rβ Dionysii, Rustici, Eleutherii. 314vβ Geraldi. 315rβ Callisti pp. 315va Leonardi. 315vβ Lucae evang. 316vβ Caprasii. 317ra Nunilonis, Alodiae. 317rβ Ursulae, undecim millium virginum. 318rβ Servandi, Germani. 318va Crispini, Crispiniani. 318vβ Frontonis. 319ra Vincentii, Sabinae, Christetae. 319rβ Simonis, Iudae. 319vβ Claudii, Luperci, Victorici. 320ra Quintini; Vig. Omnium Sanctorum. 323ra Oct. Omnium Sanctorum; Quatuor Coronatorum. 323rβ Passio Imaginis Christi. 324va Theodori; Mennae. 324vβ Martini. 326rβ Emiliani. 326va Bricii. 327rβ Vig. Eugenii. 329va Victoris; Oct. Martini; Aciscli, Victoriae. 329vβ Dedicatio ecclesiae. 331va Romani. 332ra Odonis; Elisabeth. 333rβ Oct. Eugenii; Caeciliae. 334rβ Comm. Felicitatis; Clementis pp. 334vβ Chrysogoni.

ASPECTES LITÚRGICS DE Mt880

Les fonts comparades

En el nostre estudi hem tingut en compte algunes fonts litúrgiques manuscrites i impreses, que representen fonamentalment l'església de

Toledo i les seves diòcesis sufragànies, així com els testimonis de dos antifonaris, considerats d'origen aquità, i que es conserven a la Biblioteca Capitular de Toledo.³¹

Aqu1	Antifonari aquità, s. XI 1a meitat. Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 44.1.
Aqu2	Antifonari aquità (?), s. XII <i>in</i> . Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 44.2.
Cue	Breviari de Cuenca, 1558. Madrid, Real Academia de la Historia, 3/5632.
Mt880	Breviari de Toledo, s. XIV. Montserrat, Biblioteca, ms. 880.
Os	Breviari d'Osma, 1454-1475. Burgo de Osma, Biblioteca Capitular, ms. 2A.
Pal	Breviari de Palència, 1565. Toledo, Biblioteca Capitular, 74-18.
Seg	Breviari de Segòvia, s. XIV. Segòvia, Archivo Capitular, ms. B-288.
Sig	Breviari de Sigüenza, 1561. Sigüenza, Biblioteca Capitular, 245.
To1	Breviari copiat a Toledo, s. XII-XIII. Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 35.9.
To2	Breviari de Toledo, s. XV. Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 33.6.
To3	Breviari de Toledo, s. XV. Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 33.7.
To4	Breviari de Toledo, s. XV 2a meitat. Toledo, Biblioteca Capitular, ms. 33.9.
Uclés	Breviari de Toledo adaptat al convent d'Uclés, s. XV. Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 8902.

El propi del temps

Dins del propi del temps, la nostra atenció es focalitza en el responsorial de matines, d'una manera especial en els cicles d'advent i del tridu pasqual. No cal insistir en el fet que les seqüències dels responsoris formen un corpus en el qual hi ha hagut un procés de selecció, ordenació i fixació de les peces, la qual cosa els confereix un alt grau d'estabilitat,³² i això les converteix en un instrument idoni per identificar tradicions litúrgiques locals i establir els punts de contacte amb altres esglésies.³³

31. Pel que fa a l'origen del ms. 44.2 de Toledo remetem a J. P. RUBIO SADIA, «El oficio cuaresmal de Lázaro de Betania en las iglesias catalano-narbonenses (s. XII-XV)», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 24 (2016), p. 172-174.
32. P. M. GY, «Les répons de matines des trois nuits avant Pâques et la géographie liturgique du Moyen Âge latin», a D. SAULNIER (ed.), *Requirentes modos musicos: Mélanges offerts à Dom Jean Claire*, Solesmes, Publications de l'Abbaye Saint-Pierre, 1995, p. 33.
33. Hesbert ha constatat l'existència d'una «continuité remarquable de la tradition dans chaque église ou monastère. Si, d'une église à une autre église, à plus forte raison d'un monastère à un autre, des divergentes apparaissaient — très précieuses d'ailleurs pour caractériser chaque tradition — par contre, dans une même église, la fidélité était

Encara més, aquesta estabilitat permet fer servir amb prou garanties les fonts dels segles XV i XVI quan no disposem d'altres testimonis.³⁴

El responsorial de Mt880 mostra una equivalència quasi perfecta amb el breviari To3.³⁵ Això es veu clarament si comparem el conjunt de sèries del temporal. Només detectem diferències mínimes en alguns versets. Concretament, en el diumenge de passió Mt880, coincidint amb Aqu1, copia el verset *Amici mei et proximi* per al responsori *Tota die contristatus*, a diferència d'Aqu2 i To3. Passa el mateix el dilluns de la primera setmana d'advent amb el responsori *Obsecro Domine*: To3 prescriu el verset *A solis ortu*, mentre que Mt880 copia *Qui regis Israel*. El dissabte de tèmperes d'advent, Mt880 copia el verset *Ex Sion species* per a *Germinaverunt campi*, a diferència de To3 que inserta *Tunc exsultabunt*. En aquest cas, ambdós versets es troben a l'antifonari Aqu2, en el qual no és estrany trobar més d'un verset per a cada responsori, degut al seu caràcter antològic.³⁶ Finalment, el diumenge IV d'advent, el vuitè responsori, *Iuravit dicit Dominus*, incorpora en Mt880 el verset *Data (luxta) est salus mea*, a diferència d'Aqu2 i To3 que donen *Memento nostri*; també aquí observem una altra vegada que el breviari de Montserrat coincideix amb Aqu1.

Un altre punt on es diferencien el trobem en el temps que segueix l'octava de l'Epifania. Per a aquestes setmanes es prescriuen els responsoris anomenats *de psalmis*. El dissabte d'aquesta sèrie, Mt880 proporciona

remarquable. Quand plusieurs des manuscrits collationnés provenaient d'une même église, l'ensemble des collations faites sur chacun se recouvraient exactement»; R. J. HESBERT (ed.), *Corpus Antiphonalium Officii*, vol. 5: *Fontes earumque prima ordinatio*, Roma, Herder, 1975, col.1. «Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Series Maior: Fontes», XI, p. VIII.

34. En darrera instància, com ja va indicar Martimort en el seu dia, els llibres impresos manifesten una continuïtat de tradició que els atorga un valor inestimable de cara a omplir les llacunes de la documentació medieval; A. G. MARTIMORT, «Sources, histoire et originalité de la liturgie Catalano-Languedocienne», a *Liturgie et musique (IXe-XIVe s.)*, Tolosa, Privat, 1982, col.1. «Cahiers de Fanjeaux», núm. 17, p. 29. La mateixa idea és assumida per R. AMIET, «Les livres liturgiques du diocèse d'Elne», *Revista Catalana de Teologia*, vol. 7 (1982), p. 297.
35. J. P. RUBIO SADIA, *La recepción del rito francorromano en Castilla (s. XI-XII): Las tradiciones litúrgicas locales a través del Responsorial del Proprium de Tempore*, Ciutat del Vaticà, Libreria Editrice Vaticana, 2011, col.1. «Monumenta Studia Instrumenta Liturgica», núm. 61, p. 196-269.
36. R. T. OLEXY, *The Responsories in the 11th Century Aquitanian Antiphonal Toledo*, *Bibl. Cap. 44.2*, tesi doctoral inèdita, Washington, The Catholic University of America, 1980, p. 52.

tres peces: *Misericordiam et iudicium, Domine exaudi i Velociter exaudi me*, coincidint amb Aqu2, To1, Os i Seg. En canvi, To3 deixa aquesta fèria sense responsoris, probablement perquè l'ofici se celebrava ja *de beata Virgine*.

Aquestes petites diferències de Mt880 pel que fa a To3 revelen la distància cronològica que separa els dos testimonis de l'ofici diví i, al mateix temps, el fet que el procés de transmissió i còpia dels breviaris plenaris diocesans no sempre es va cenyir estrictament a un únic model.

En qualsevol cas, és bo d'assenyalar que les fonts litúrgicament més properes a Mt880 són Aqu2, To3, Seg i Cue, mentre que l'antifonari Aqu1 ha exercit el seu influx sobre To1, Os i Sig.³⁷ És evident que la font del brevari romanotolèdà que ens ocupa és l'antifonari Aqu2. La discrepància més palpable entre Aqu2 i Mt880 es localitza en els diumenges anteriors a la quaresma, un cicle de l'any litúrgic que evoluciona precisament entre els segles X i XII. Aqu2 descarta l'ofici al leluiàtic de septuagèsima i situa en lloc seu la *història* de la Creació i el pecat original, que al seu torn fa repetir a sexagèsima,³⁸ mentre que reserva tots junts per a quinquagèsima els responsoris de Noè i Abraham. En canvi, la tradició toledana, representada per Mt880, To2, To3 i To4, igual que To1, Pal, Os, Sig i Cue, va mantenir la septuagèsima com Aqu2, però va separar els responsoris corresponents a les dues *historiae* de Noè i Abraham i els va assignar un diumenge diferent a cada una, això és: sexagèsima i quinquagèsima.

Una altra diferència entre Aqu2 i Mt880 consisteix en el fet que el primer inclou els tres responsoris de Llätzer de Betània en les matines del divendres IV de quaresma, igual que Pal, un fet significatiu, sens dubte, perquè es tracta d'un element distintiu de la família litúrgica narbonesa i catalana.³⁹

37. J. P. RUBIO SADIA, *La recepción del rito francorromano*, p. 270.

38. Està indicat així amb la rúbrica següent: «In quibusdam ecclesiis dicitur in ista dominica Historia de Noe, et in sequenti de Abraham. Nos vero usum nostrae ecclesiae sequentes, dicimus omnia ut in praecedenti dominica, excepto quod nono loco dicitur IX responsorium Cum turba plurima» (f. 64v). Una mà posterior ha ratllat la rúbrica i hi ha afegit: «Dominica in LX de Noe dicitur».

39. J. P. RUBIO SADIA, «El oficio cuaresmal de Lázaro», p. 170-172; G. GILÁNYI, «Lenten Chants on the Raising of Lazarus in Early Mediterranean Antiphoners», a B. H. HAGGH et al. (ed.), *Papers Read at the 15th Meeting of the IMS Study Group Cantus Planus: Dobogókő/Hungary, 2009, Aug. 23-29*, vol. 2, [Ottawa], Lions Bay BC, 2013, p. 531-547.

Per acabar, observem una dependència directa de Cue respecte de Mt880.⁴⁰ I això fins al punt de poder afirmar que la diòcesi de Cuenca va adoptar el costum toledà sense gairebé cap modificació. L'única excepció a aquest principi consisteix en la introducció de l'himne *Te Deum* en el lloc del novè responsori, quan ho permet el temps litúrgic, la qual cosa implica suprimir el 8è responsori i traslladar el 9è en lloc seu.

El calendari

El calendari, que transcrivim a l'annex, ens permet tenir una visió completa del culte dels sants tot al llarg de l'any a la Toledo del segle XIV. Facilita, a més, l'ús del santoral, perquè les rúbriques no fan esment de la data de les festes. D'entrada, cal fer notar, com ja hem dit, que Mt880 no segueix el costum habitual dels breviaris romanotoledans de la baixa edat mitjana, en els quals el calendari encapçala el manuscrit.

D'acord amb la praxi de l'època, cada mes comença amb el nombre de dies solars i lunars, així com amb les hores del dia i de la nit. A continuació, trobem el número auri, la lletra dominical o del dia de la setmana (de la *a* a la *g*); ambdós elements serveixen per calcular la data de la Pasqua i, com a conseqüència, la de les festes mòbils del temporal. Tot seguit hi ha la indicació del calendari, segons la manera romana, amb la divisió en *kalendae*, *idus* i *nonae*, i els números romans corresponents en ordre decreixent. En el cos central de cada línia s'especifica la celebració litúrgica i al final la seva categoria, que està indicada per «*capēs*» i «*llicions*».⁴¹ Al Mt880 trobem celebracions de VI, IV, II i I *capēs*, així com de IX i III *llicions*. Al seu torn, nou festes porten la indicació «*dupplex*»,⁴² que suposava, en

40. En una nota molt breu, que forma part d'un aplec de papers sota el títol «Mss. de Montserrat inventari breu», amb lletra d'Anscari Mundó i anterior al catàleg d'Olivar, diu el següent sobre el nostre manuscrit: «880. Breviari toledà (regal Jonqueras) Cuenca s. XIV». Crida l'atenció la referència a Cuenca, sense més afegits, que a la llum del nostre estudi pren un relleu evident.

41. La indicació de les *capēs* fa referència al nombre de canonges que, revestits de capa pluvial, participaven en la celebració litúrgica, ajudant al celebrant; M. J. LOP OTÍN, *El cabildo catedralicio de Toledo en el siglo xv: aspectos institucionales y sociológicos*, Madrid, Fundación Ramón Areces, 2003, col.l. «Monumenta Ecclesiae Toletanae Historica, Series V: Studia», núm. 2, p. 272. Les lectures, al seu torn, indiquen el nombre de lectures que es feien a l'ofici de matines.

42. Es tracta de l'Epifania, la Purificació, el Naixement de Sant Joan Baptista, els Apòstols Sant Pere i Sant Pau, l'Assumpció i la Nativitat de la Mare de Déu, Sant Mateu Apòstol, Tots Sants i Sant Eugeni.

termes generals, que les antifones de matines i de laudes eren cantades senceres abans i després del salm, del càntic o de la sèrie de salms.⁴³

Es poden identificar vint-i-nou celebracions marcades amb una creu de color vermell que assenyala els dies festius. No podem descartar del tot que es tracti en alguns casos d'addicions posteriors. Si comparem la llista de celebracions marcades al Mt880 amb les festivitats de precepte assenyalades pels sínodes diocesans de Toledo de 1336 i 1356,⁴⁴ advertim que no hi ha una correspondència total amb cap dels dos sínodes, tot i que presenten una gran semblança.

*Constit. de 1336**Constit. de 1356**Mt880*

	<i>Constit. de 1336</i>	<i>Constit. de 1356</i>	<i>Mt880</i>
Circumcisió del Senyor	=	=	=
Epifania del Senyor	=	=	=
Sant Vicenç	∅	∅	∅
Sant Ildefons	=	=	=
Purificació de la B. V. M.	=	=	=
Càtedra de Sant Pere	=	=	∅
Sant Maties Apòstol	=	=	=
Anunciació de la B. V. M.	=	=	=
Resurrecció (amb fèries II i III)	=	=	<i>absent del calendari</i>
Sant Marc Evang.	=	=	=
Sants Felip i Jaume Apòstols	=	=	=
Invenció de la Santa Creu	∅	∅	=
Ascensió del Senyor	=	=	<i>absent del calendari</i>
Pentecosta (amb 2 dies següents)	=	=	<i>absent del calendari</i>

43. J. B. LEBIGUE, *Initiation aux manuscrits liturgiques* [en línia], París, Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, 2007, col. I. «Ædilis, Publications Pédagogiques», núm. 6, p. 154, < <https://cel.archives-ouvertes.fr/cel-00194063> > (accés: 08-02-2019).

44. A. GARCÍA Y GARCÍA (dir.), *Synodicon hispanum*, vol. 10: *Cuenca y Toledo*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2011, p. 551-552 i p. 572-573.

Corpus Christi	=	<i>absent del calendari</i>
∅	∅	Santa Quitèria
Sant Bernabé Apòstol	=	=
Nativitat de Sant Joan Baptista	=	=
Sants Pere i Pau Apòstols	=	=
Triomf de la Santa Creu	=	=
Maria Magdalena	=	=
Sant Jaume Apòstol	=	=
Sant Pere <i>ad vincula</i>	=	∅
Transfiguració	=	=
Sant Llorenç	=	=
Assumpció de la B. V. M.	=	=
Sant Bartomeu Apòstol	=	=
Nativitat de la B. V. M.	=	=
Exaltació de la Santa Creu	∅	∅
Sant Mateu Apòstol	=	=
Dedicació de Sant Miquel	=	<i>llacuna</i>
Sant Lluç Evangelista	=	=
Sants Simó i Judes Apòstols	=	=
Tots Sants	=	=
Sant Martí	∅	=
Sant Eugeni	=	∅
Santa Catalina	∅	<i>llacuna</i>
Sant Andreu Apòstol	=	<i>llacuna</i>
Sant Nicolau	=	∅
Sant Tomàs Apòstol	=	=

Expectació de la B. V. M.	=	Ø
Nativitat del Senyor	=	=
Sant Esteve	=	=
Sant Joan Evangelista	=	<i>llacuna</i>
Sants Innocents	=	<i>llacuna</i>

En línies generals, el calendari de Mt880 presenta una semblança estreta amb les llistes de les constitucions sinodals. En relació amb la de l'any 1336, observem vuit casos de disparitat, sense comptar les cinc llacunes del breviari. Pel que fa a la llista de 1356, la manca de coincidència es torna a donar en vuit casos, però difereixen en algunes festes, entre les quals cal destacar la Invenció de la Santa Creu i Sant Martí, indicades per Mt880.⁴⁵ Els dies de precepte que no assenyala el nostre breviari i que, en canvi, es troben en els documents sinodals són la Càtedra de Sant Pere, Sant Pere *ad vincula*, Sant Eugeni,⁴⁶ Sant Nicolau i l'Expectació de Santa Maria. Convé assenyalar que a Toledo hi havia una parròquia llatina dedicada a sant Nicolau, citada en un document de 1146, i que aquest sant també tenia una capella a la catedral mateixa.⁴⁷

És curiós, a més, que el nostre còdex assenyala la festa de Santa Quitèria, que no figura en cap de les dues llistes sinodals. Es podria tractar d'un afegit més tardà, ja que la seva festa fou introduïda en un sínode celebrat a Alcalá de Henares el 12 de maig de 1481, en temps de

45. Pot ser interessant recordar que la festa de Sant Martí era un dels dies en els quals, per concessió papal des de 1088, l'arquebisbe de Toledo podia fer servir el pali en la celebració de la missa, segons J. F. RIVERA RECIO, *La Iglesia de Toledo en el siglo XII (1086-1208)*, vol. I, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1966, p. 248-249. A la catedral hi havia, a més, una capella que li estava dedicada; R. GONZÁLEZ i F. PEREDA (ed.), *La Catedral de Toledo 1549, según el doctor Blas Ortiz: Descripción gráfica y elegantísima de la S. Iglesia de Toledo*, Toledo, Antonio Pareja, 1999, p. 234. Des de 1121 està documentada una parròquia urbana dedicada a ell; J. F. RIVERA RECIO, *La Iglesia de Toledo*, vol. I, p. 97-98.
46. Sant Eugeni, a més d'aparèixer com de precepte el 1336 i 1356, es troba en el calendari de Toledo de començaments del segle XV amb octava; J. JANINI, «El rito romano en Toledo», a J. JANINI i R. GONZÁLEZ, *Catálogo de los manuscritos litúrgicos*, p. 36.
47. J. F. RIVERA RECIO, *La Iglesia de Toledo*, vol. I, p. 90; R. GONZÁLEZ i F. PEREDA (ed.), *La Catedral de Toledo 1549*, p. 219.

don Alonso Carrillo,⁴⁸ si bé no apareix escrita amb creu en el calendari del missal de 1499.⁴⁹ En el calendari d'aquest missal romanotoledà hi apareixen també amb una creu vermella les celebracions de Sant Joan *ante portam latinam* (6-VI) i la Concepció Immaculada de Maria (8-XII). Val a dir, tanmateix, que Mt880 prescriu celebracions amb *una capa*, quelcom que ja no existia en el missal esmentat.

D'altra banda, el calendari de Mt880 inclou un bon nombre de commemoracions, que reflecteixen normalment casos d'ocurrència perpètua, en els quals l'ofici considerat de rang inferior és reduït a una memòria.

En el mes de maig hi trobem Sant Iu, la festa del qual s'introdueix com a celebració de IV capes en el sínode d'Alcalá de maig de 1379, quan era arquebisbe don Pedro Tenorio.⁵⁰ Notem, en canvi, l'absència a Mt880 de Sant Ferran, celebrat en el mes de juny. Aquest mateix mes, la celebració de Sant Joan Baptista constituïa un dels dies més solemnes a la catedral de Toledo, on es custodiaven, en una imatge del sant precursor, tres fragments del seu crani, tal com explica Blas Ortiz el 1549.⁵¹ S'ha de tenir present també que, després de la reconquesta, la catedral de Toledo, en passar a ser església cristiana, fou dedicada a santa Maria sempre Verge, als sants apòstols Pere i Pau, a la santa Creu i a sant Esteve Protomàrtir,⁵² la qual cosa pot explicar que Mt880 assenyali amb la creu vermella tant la *inventio* com el Triomf de la Santa Creu; aquesta segona festa, instituïda per Jiménez de Rada (1209-1247) i celebrada el 16 de juliol, és pròpia de Toledo i commemora la victòria cristiana a Las Navas de Tolosa (1212).⁵³ El 5 d'agost Mt880 situa la festa de Santa Maria de les Neus, que fou introduïda a Toledo arran del sínode d'Alcalá de 1379.⁵⁴ El setembre, Mt880 no inclou Santa Obdúlia (5-IX), una màrtir natural de Toledo,

48. A. GARCÍA Y GARCÍA (dir.), *Synodicon hispanum*, vol. 10, p. 674-675.

49. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, Toledo, Instituto Teológico San Ildefonso, 2005, p. 250.

50. A. GARCÍA Y GARCÍA (dir.), *Synodicon hispanum*, vol. 10, p. 599.

51. R. GONZÁLEZ i F. PEREDA (ed.), *La Catedral de Toledo 1549*, p. 198.

52. R. GONZÁLEZ i F. PEREDA (ed.), *La Catedral de Toledo 1549*, p. 145.

53. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, p. 280. El seu ofici litúrgic ha estat estudiat recentment per M. CASTILLO FERREIRA, «Música y política: el oficio en canto llano para la conmemoración de la batalla de Las Navas de Tolosa», a P. CRESSIER i V. SALVATIERRA CUENCA (ed.), *Las Navas de Tolosa 1212-2012: Miradas cruzadas*, Jaén, Universidad de Jaén, 2014, p. 43-52.

54. A. GARCÍA Y GARCÍA (dir.), *Synodicon hispanum*, vol. 10, p. 599.

present en el missal de 1499.⁵⁵ En el mes d'octubre, Mt880 disposa la festa de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges, que segons Juan Manuel Sierra fou instituïda per l'arquebisbe Carrillo en el sínode diocesà de 1481 celebrat a Alcalá.⁵⁶ Una llacuna en el mes d'octubre ens impedeix constatar si el calendari de Mt880 prescrivia el 25 la dedicació de l'església catedral, testimoniada en aquest dia ja des del segle XIII.⁵⁷ Amb tot, és molt probable que hi fos present, ja que la data del 18-XII, en la qual havia començat un ús provisional com església segons Juan Francisco Rivera Recio, està reservada a l'Anunciació de Santa Maria.⁵⁸

Després de confrontar el contingut del calendari amb fonts sinodals coetànies, disposem-nos ara a analitzar-lo en dues fases: primer en relació amb el santoral del còdex mateix i, després, amb el calendari de To4, que pertany a la segona meitat del segle XV. En relació amb la primera fase, és possible confrontar des del 7 de gener (santes Juliana i Basilissa) fins el 24 de novembre (sant Crisògon), i la correspondència és pràcticament total, incloses les commemoracions. Per tant, podem dir que calendari i santoral són de la mateixa època. Es tracta d'una dada rellevant del nostre estudi, si tenim en compte que fins ara es creia que no s'havia conservat cap calendari de Toledo anterior a principis del segle XV.⁵⁹ El calendari de Mt880 és, doncs, el més antic que coneixem d'aquesta església.

Això es posa en relleu quan comparem els calendaris de Mt880 i To4, ja que descobrim diferències notables que reflecteixen l'evolució del santoral toledà entre mitjans del segle XIV i el XV. D'una banda, detectem la introducció a To4 d'unes quantes festivitats noves: Santa Columba (11-I), Santa Maria de la Pau (24-I), que substitueix al màrtir Gaudenci, el Papa Sant Esteve (2-VIII), Santa Obdúlia (5-IX) i els Sants Sergi i Bacus (8-X). Val a dir que el 30-IX consta Sant Antoní Prevere al To4, la qual cosa probablement es tracta d'un error del copista, perquè aquest dia se celebra Sant Jeroni.

Crida molt més l'atenció la llista de festes que figuren a Mt880 i en canvi han estat suprimides a To4: Màrtirs Maur i Marta i *Vigilantii pape*

55. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, p. 315.

56. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, p. 329.

57. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, p. 335.

58. J. F. RIVERA RECIO, *La Iglesia de Toledo en el siglo XII (1086-1208)*, vol. 2, Toledo, Diputación Provincial, 1976, p. 15.

59. J. JANINI, «El rito romano en Toledo», p. 35.

(19-I), Valeri (29-I), Sotera (7-II), Eulàlia de Barcelona i Apolònia (11-II), Simeó Jerosolimità (18-II), Albí (1-III), Noranta Màrtirs (4-III), Quaranta Màrtirs (9-III), Maria Egipcíaca (2-IV), Lleó Papa (11-IV), el Màrtir Víctor (12-IV), Eufèmia (13-IV), Toribi (16-IV), Quitèria (22-V), Agustí de Canterbury (26-V), el Papa Bonifaci (6-VI), Aleix (19-VII), Mamés (9-VIII), Adrià Màrtir (6-IX), Tecla (24-IX), el Papa Màrtir Gener (*Ianuarius*) (26-IX), Leodegari (1-X), els Màrtirs Faust i Gener (3-X), Úrsula i les Onze Mil Verges (22-X), la Passió de la Imatge de Crist (9-XI), Victorí (16-XI) i la Dedicació de l'Església (18-XI).

En tercer lloc, hem d'assenyalar el trasllat de la data d'algunes festes. En el mes de març, Tomàs d'Aquino passa del dia 6 a Mt880 al dia 7 a To4. L'abril detectem la inversió de les festes d'Isidor i d'Ambròs: a Mt880 figuren el 4 i 5 respectivament, mentre que a To4 apareixen just al revés. Al seu torn, el Màrtir Ponci o Ponç ha passat del 10 a l'11 de maig; mentre que Fèlix Màrtir s'ha traslladat del 2 a l'1 d'agost. En aquest mateix mes, Sixte i Agapit han passat del 8 al 6, tal vegada potser perquè el dia 8 To4 situa els Sants Ciríac, Llarg i Esmaragde. Al setembre, Corneli i Cebrià, que coincideixen amb l'Exaltació de la Santa Creu, s'avancen al dia 13 a Mt880, a diferència de To4. A l'octubre, els Sants Bisbes Germà, Remigi i Vedast han passat del 2 a l'1. Aquest mateix mes, Santa Fe es trasllada del 5 al 6. Mt880, a diferència de To4, prescriu el trasllat de Santa Isabel d'Hongria, celebrada el 19 de novembre, al dia 20, ja que coincideix amb la festa d'Odó de Cluny. Finalment, Santa Anastàsia, que figura a Mt880 el dia 25 de desembre, s'ha avançat al 2 d'aquest mes a To4. En aquest mateix mes també és diferent la data de la celebració de Santa Bàrbara: el dia 16 a Mt880, el dia 4 a To4.

Del conjunt de canvis detectats en podem treure, com a mínim, dues conclusions: d'una banda el notable grau d'instabilitat que manifesta el santoral toledà a la baixa edat mitjana; de l'altra, la distància cronològica que separa Mt880 dels breviaris plenaris del segle xv conservats a la Biblioteca Capítular de Toledo.

El salteri

Tal com ja s'ha dit, Mt880 és un breviari que reflecteix l'ofici catedral romà. En conjunt, per tant, el salteri correspon al del breviari romà. Comencem pels elements que coincideixen plenament. A les completes trobem els salms característics de l'ofici romà: 4, 90 i 133, més el salm 30,

que es repeteixen cada dia.⁶⁰ A vespres la distribució dels salms també és idèntica a la del breviari romà, i van, a raó de cinc salms cada dia, des del salm 109 a les vespres del diumenge fins a arribar als salms 143-147 per a les vespres del dissabte (o primeres del diumenge), deixant de banda, naturalment, els salms 117 i 118 (reservats per a les hores menors), el 133 (per a les completes) i el 142 (per a les laudes del divendres). Passa el mateix amb l'ofici de laudes,⁶¹ on trobem cada dia el mateix esquema de quatre salms, un càntic de l'AT i els salms *Laudate* (Ps 148-150). En el grup dels quatre primers salms, cada dia es repeteixen el 62 i el 66, seguits, el 50 encapçala les laudes de dilluns a dissabte (el diumenge és substituït pel Ps 92) i el segon salm és diferent cada dia (de diumenge a dissabte trobem els salms: 99, 5, 42, 64, 89, 142 i 91). La coincidència amb el breviari romà es manté, igualment, per a les hores de tèrcia, sexta i nona, idèntiques per a cada dia, amb fragments del salm 118.

A prima i a matines, en canvi, és on trobem alguns detalls significatius que mereixen un breu comentari. A Mt880 trobem els salms 21 al 25, més el 53, el 116, el 117, els dos fragments 118, 1-6 i 118, 17-32 tots seguits a prima del diumenge, mentre per als dies ferials consta només la capitula. Ens trobem, per tant, davant d'un testimoni de l'organització del salteri romà com a mínim ja al segle IX per a aquesta hora,⁶² que donava a la prima del diumenge una llargada i una entitat especials respecte als dies ferials.⁶³ Tant és així que, com és ben sabut, la reforma manada pel Concili de Trento, que donà lloc al breviari romà de 1568, estableix el salm 53 per a cada dia i distribueix els salms 21 al 25 de dilluns a divendres en l'ordre següent: 23, 24, 25, 22 i 21, i deixa per al dissabte el salm 118, 1-32, mentre

60. Un detall curiós el constitueix una nota al marge interior del foli 187r, escrita a mà amb lletra cursiva, just al costat del text del salm 90. Es tracta del v. 12 d'aquest salm («In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum»), que el copista va oblidar en escriure el manuscrit.
61. Mt880, com ja hem dit, presenta una llacuna al foli 180 que afecta el final de les matines del divendres, les laudes del divendres i el començament de les matines del dissabte. Amb tot, donada la continuïtat de l'esquema romà pel conjunt del salteri en totes les altres hores, creiem que és raonable pensar que les laudes del divendres també corresponien al mateix ofici.
62. S. BÄUMER, *Histoire du bréviaire*, vol. 1, Paris, Letouzey et Ané, 1905, p. 364-365.
63. De fet, en el *Breviarium secundum consuetudinem sanctae Ecclesiae Toletanae*, Lugduni, 1551, folis 204v-205v, que és un breviari romanotoledà imprès, aquesta hora del diumenge conserva la mateixa estructura i apareix sota l'epígraf «Prima maior». Aquest breviari deixa per als dies ferials els salms 53 i 118, 1-32.

que per al diumenge reserva el salm 117 (o el 92 de septuagèsima fins a Pasqua) i el 118, 1-32.⁶⁴

Respecte a les matines, ens ha semblat útil elaborar la taula següent, amb la comparació dels salms entre el salteri romà dels segles v-vi,⁶⁵ Mt880, el salteri que acompanya el llibre d'hores per a ús de la Capella Reial de París de finals del segle XIV (BnF, lat. 1082)⁶⁶ i el breviari romà de 1586.⁶⁷

A primer cop d'ull, la distribució dels salms en Mt880 és idèntica al BnF lat. 1082 i al breviari romà, de dilluns a dijous. Com ja hem dit, falta un bifoli al foli 180, que afecta l'últim salm de les matines del divendres i els primers salms de les del dissabte. El problema és que els salms del divendres corresponen a l'ofici romà en la major part: 80-88 i 93, però Mt880 copia tot just després del 93 el salm 94, que és el salm invitori de cada dia. En fer això, seguiria l'ordre del salteri romà dels segles v-vi, contràriament al que ha fet fins aquest moment. Es planteja la qüestió de saber quin era el darrer salm de matines del divendres i quins eren els quatre primers de matines del dissabte. Val a dir que a partir del moment que es recupera el text del Mt880, és a dir, a partir del cinquè salm de matines del dissabte, la distribució torna a correspondre amb la de BnF lat. 1082 i la del breviari romà. Com es pot explicar la presència del salm 94 en les matines del divendres? L'altra petita diferència entre Mt880 i el breviari romà es troba en els salms del primer nocturn de matines del diumenge. Mentre el breviari romà salta els salms 4 i 5 (perquè el 4 és típic de completes i el 5 ho és de laudes del dilluns), el nostre manuscrit els copia seguits entre el 3 i el 6, i a més afegeix al final d'aquest nocturn els salms 13 i 14, de manera que, en comptes dels dotze salms habituals, ens

64. S. BAUMER, *Histoire du bréviaire*, vol. 2, París, Letouzey et Ané, 1905, p. 202.

65. Pres de R. TAFT, *La liturgia delle ore in oriente e occidente: Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi*, Roma, Lipa, 2001, p. 182.

66. Hem escollit aquesta font perquè és un salteri de la mateixa època que Mt880. Leroquais presenta el BnF, lat. 1082 com a referència en la seva introducció a l'obra: V. LEROQUAIS, *Les psautiers manuscrits latins*, t. 1, p. LIII. A les p. LIII-LIV d'aquesta obra, dona un resum del salteri ferial contingut en el BnF lat. 1082, però, comparant-ho amb l'original (f. 80r-81r), <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84516336>> (accés: 20-02-2019), es detecta un error evident de tipografia en les completes, per a les quals cita els salms IV, LXX, XV i CXXXIII, quan haurien de ser, naturalment, els salms IV, XXX (x per l), XC (c per v) i CXXXIII.

67. *Breviarium Romanum: Editio princeps (1568)*, ed. a cura de M. Sodi i A. M. Triacca, Ciutat del Vaticà, Libreria Editrice Vaticana, 1999, col.l. «Monumenta Liturgica Concilii Tridentini», núm. 3.

Dominica (1)				(2)				Feria II				Feria III			
A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
1	1	1	1	15	15	15	15	27	26	26	26	39	38	38	38
2	2	2	2	16	16	16	16	28	27	27	27	40	39	39	39
3	3	3	3	17	17	17	17	29	28	28	28	41	40	40	40
6	4	6	6	18				30	29	29	29	43	41	41	41
7	5	7	7	19				31	30	30	30	44	43	43	43
8	6	8	8	20				32	31	31	31	45	44	44	44
				(3)											
9	7	9	9	21	18	18	18	33	32	32	32	46	45	45	45
10	8	10	10	22	19	19	19	34	33	33	33	47	46	46	46
11	9	11	11	23	20	20	20	35	34	34	34	48	47	47	47
12	10	12	12	24				36	35	35	35	49	48	48	48
13	11	13	13	25				37	36	36	36	51	49	49	49
14	12	14	14	26				38	37	37	37	52	51	51	51
	13														
	14														
Feria IV				Feria V				Feria VI				Sabbato			
A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
53	52	52	52	68	68	68	68	80	80	80	80	96	(...)	97	97
54	54	54	54	69	69	69	69	81	81	81	81	97	(...)	98	98
55	55	55	55	70	70	70	70	82	82	82	82	98	(...)	99	99
56	56	56	56	71	71	71	71	83	83	83	83	100	(...)	100	100
57	57	57	57	72	72	72	72	84	84	84	84	101	101	101	101
58	58	58	58	73	73	73	73	85	85	85	85	102	102	102	102
59	59	59	59	74	74	74	74	86	86	86	86	103	103	103	103
60	60	60	60	75	75	75	75	87	87	87	87	104	104	104	104
61	61	61	61	76	76	76	76	88	88	88	88	105	105	105	105
63	63	63	63	77	77	77	77	93	93	93	93	106	106	106	106
65	65	65	65	78	78	78	78	94	94	95	95	107	107	107	107
67	67	67	67	79	79	79	79	95	(...)	96	96	108	108	108	108

A = Salteri romà dels ss. V-VI; B = Mt880; C = BnF, lat. 1082; D = Breviari Romà 1586

en surten catorze. En canvi, per al segon i tercer nocturn de matines del diumenge, amb tres salms cada un, tornem a trobar la correspondència amb el breviari romà.

Quina pot ser la raó d'aquesta diferència en els salms del primer nocturn? Potser, el copista transcriu els primers salms tots seguits, tenint

present que a l'hora de resar el lector ja triarà els salms corresponents,⁶⁸ tot i que aquest criteri s'observa només el diumenge i, en canvi, el dilluns salten els salms 21-25 (que apareixen a prima); o el dimarts, el 42 i el 50 (que apareixen a laudes), el dimecres, el 53 (que trobem també a prima) i el 62 i 66 (salmos típics de laudes cada dia) i el 64 (que trobem a laudes del mateix dimecres), el divendres, el 89 (que apareix a laudes del dijous), el 90 (típic de completes), el 91 (que trobem a laudes del dissabte) i encara el 92 (que trobem a laudes del diumenge)?

El santoral

El santoral de Mt880 és un bon exponent del procés d'assimilació de les devocions francoromanes i hispàniques dut a terme a Castella durant la plena i la baixa edat mitjana. Les primeres van irrompre en l'escenari ibèric procedents, sobretot, del Migdia francès durant els segles XI i XII, en el moment de la transició del ritu hispànic al romà. Més tard, des de mitjans del segle XII i tot al llarg del segle XIII les diòcesis castellanques van anar inserint i adaptant *more romano* les festes dels seus antics sants, que gaudien d'un arrelament popular molt sòlid.⁶⁹

Així, doncs, a Mt880 podem distingir els estrats següents: els sants del calendari romà universal del fons gregorià-gelasià, alguns sants regionals del sud francès, els sants de la tradició hispana i els d'àmbit local. Deixant de banda els dos primers grups, centrem ara la nostra atenció en el santoral hispànic, que està àmpliament representat. D'acord amb la classificació de Josep Vives,⁷⁰ a Mt880 detectem les festes següents de màrtirs d'època romana: Fructuós i Companys (21-I), Vicenç (22-I), Just i Pastor (7-VIII, en lloc del 8), Eulàlia de Mèrida (10-XII), Iscle (17-XI), Cugat (25-VII), Faust i Gener (3-X, en lloc del 13), Fèlix de Girona (2-VIII, en lloc de l'1), Emeteri

68. En el *Breviarium secundum consuetudinem Ecclesiae Toletanae* de 1551, ja citat, passa el mateix amb els salms del primer nocturn de matines del diumenge, només que en aquest cas, just abans del salm 4, hi trobem la rúbrica següent: «Isti duo psalmi sequentes non dicuntur q<ua>n<do> fit officium de dominica», la qual cosa aniria a favor de la nostra hipòtesi.

69. Sobre les etapes d'aquest procés assimilatiu, remetem a P. HENRIET, «Sanctoral clunisien et sanctoral hispanique au XIIe siècle, ou de l'ignorance réciproque au syncrétisme. À propos d'un lectionnaire de l'office originaire de Sahagún», a *Scribere sanctorum gesta: Recueil d'études d'hagiographie médiévale offert à G. Philippart*, Turnhout, Brepols, 2005, col. l. «Hagiologia», núm. 3, p. 209-259.

70. J. VIVES, «Santoral visigodo en calendarios e inscripciones», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 14 (1941), p. 54-56.

i Celedoni (3-III), Zoil (27-VI), que figura en el santoral, però no en el calendari per Ilacuna, Leocàdia (9-XII, en lloc del 3), Justa i Rufina (17-VII), Eulàlia de Barcelona (11-II, en lloc del 12), Torquat i els seus Companys figuren només en el santoral (f. 236r β), Servand i Germà (23-X), Facund i Primitiu (27-XI), Vicenç, Sabina i Cristeta (27-X, en lloc del 28).

El segon grup està format per quatre festes visigòtiques: Millan (12-XI, en lloc de l'11), Ildefons (23-I), Leandre (13-III) i Eugeni (15-XI, en lloc del 29-V). Dos d'aquests sants, Ildefons i Eugeni, tenen caràcter local per tractar-se de bisbes de la seu toledana. Així ho indica, per exemple, Mt880 en el primer cas a qui la rúbrica es refereix com «Ildefonsi archiepiscopi tholetani» (f. 206ra). El segon cas és encara més rellevant ja que era venerat com a màrtir i primer bisbe de Toledo i s'hi van dur les relíquies el 1156.⁷¹ A més de ser celebrat amb vigília i octava el novembre, compta amb *traslatio* el 12 de febrer (f. 217r β).⁷² D'altra banda, una absència significativa, tant en el calendari com en el santoral, és la de sant Julià, un dels bisbes destacats de Toledo del segle VII, que tenia un altar dedicat a la catedral, tal com ho descriu Blas Ortiz.⁷³ De fet, en l'estatut de don Blas Fernández de 1357, la seva festa consta el 6 de març, amb sis capes,⁷⁴ mentre que en el missal de 1499 hi apareix traslladat al 8 del mateix mes, amb idèntic rang litúrgic.⁷⁵

Finalment, les festes mossàrabs es redueixen a tres: Nunil i Alòdia (21-X), Trasllat de Sant Isidor (22-XII) i Eugènia/Eufèmia (13-IV).

71. J. F. RIVERA RECIO, *San Eugenio de Toledo y su culto*, Toledo, Diputación Provincial, 1963, p. 60-63.

72. La translació es troba també en el breviari del convent d'Uclés (f. 200r), que segueix en gran mesura la tradició romanotoledana; J. JANINI i J. SERRANO, *Manuscritos litúrgicos de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1969, núm. 78, p. 100.

73. R. GONZÁLVez i F. PEREDA (ed.), *La Catedral de Toledo 1549*, p. 256-258.

74. M. J. LOP OTÍN, *El cabildo catedralicio de Toledo*, p. 267.

75. J. M. SIERRA LÓPEZ, *El misal toledano de 1499*, p. 224.

ANNEX

El calendari del ms. 880 de la Biblioteca de Montserrat

(f. 141r-146v)

A diferència dels textos de la descripció interna de Mt880, el contingut del calendari es reproduïx tot procurant de mantenir la màxima fidelitat al document original, per la qual cosa s'han conservat fins i tot algunes lectures errònies. Els fragments afegits al text per tal de millorar-ne la comprensió apareixen entre parèntesis angulars <>; les llacunes i seccions il·legibles s'indiquen amb punts suspensius posats entre parèntesis (...). Les abreviatures habituals, tant si són de signe general com específic, han estat resoltes d'acord amb l'edició dels textos llatins medievals, excepte en el cas de les calendes (*kls*, *klas*), les capes (*cp*, *cps*, *caps*) i les lliçons (*l*). Fem servir «V/v» en comptes de «U/u» amb valor consonàntic; «U/u» per «V/v» en funció vocàlica. Els noms propis i els *nomina sacra* són transcrits amb la inicial en majúscula.

Ianuarus habet dies XXXI, luna XXX
Nox habet horas XVI, dies VIII

III	a	KLS Ianuarius	Circumcisio Domini, VI caps +	IX 1
	b	III nonas	Octavas sancti Stephani, III cps	IX 1
XI	c	III	Octavas sancti Iohannis, III cs	IX 1
	d	II	Octavas Innocentium, I cp	IX 1
XIX	e	nonas	Vigilia Epiphanie est sollempnis, III l	IX 1
VIII	f	VIII idus	Epiphanie Domini, VI cps duplex +	IX 1
	g	VII	Iuliane et Basilisse martirum, III cps	IX 1
XVI	a	VI		
V	b	V		
	c	III	Pauli primi heremite layci, I cp	IX 1
XIII	d	III		
II	e	II		
	f	ydus	Octavas Epiphanie, III cps. Ilarii episcopi et confessoris, III cs. Felicis in Pincis	IX 1
X	g	XIX klas februarii	Hic dicitur de sancto Ilario episcopo et confessore et	IX 1
	a	XVIII	doctore Mauri abbatis, I c	IX 1
	b	XVII	Marcelli pape et martiris, II cps	IX 1
XVIII	c	XVI	Antonii abbatis precipui, VI cps	IX 1
VII	d	XV	Prisce virginis	IX 1
	e	XIII	Mauri et Marthe martirum, II cps. Vigilantii pape et martiris,	IX 1
XV	f	XIII	II cs Fabiani et Sebastiani martirum, VI cps	IX 1
III	g	XII	Agnets virginis, VI cs	IX 1
	a	XI	Vicentii martiris VI cs	IX 1
XII	b	X	Illefonssi episcopi et confessoris et doctoris, VI cs +	IX 1
	c	IX	Gaudencii martiris, ii cs. De octavis (...)	IX 1
	d	VIII	Conversio sancti Pauli, VI cs	IX 1
X	e	VII	Policarpi episcopi et martiris, I c. De octavis III (...)	IX 1
	f	VI	Iohannis Chrysostomi episcopi et confessoris (...)	(...)
XVII	g	V	Agnets II (...)	(...)
VI	a	III	Valerii (...)	(...)
	b	III	Octavas Illefonssi (...)	(...)
XIII	c	II	Isto die (...)	(...)
III				(...)

Febroarius habet dies XXVIII, luna XXIX
Nox habet horas XIII, dies X

	d	KLS Febroarii	Ignasci episcopi et martiris, III cs. Brigide virginis. Vigilia sancte Marie est ieiunanda	
XI	e	III nonas	Purificacio sancte Marie, VI cps duplex +	IX 1
	f	III	Blasii, episcopi et martiris, VI cps	IX 1
XIX	g	II	Dicatur de octavis sancte Marie, III cs	IX 1
VIII	a	nonas	Agathe virginis, VI cps	IX 1
	b	VIII ydus	De octavis sancte Marie	IX 1
XVI	c	VII	Sotheris virginis, I c. De octavis	IX 1
V	d	VI	De octavis, I c	IX 1
	e	V	Octavas sancte Marie, III cs	IX 1
	f	III	Scolastice virginis, I c	IX 1
XIII	g	III	Eulalie barchillonensis virginis, I c. Poloniae virginis,	IX 1
II	a	II	I c Translacio sancti Eugenii, III cs. Dicitur ut in alio	IX 1
	b	ydus	festo	IX 1
X	c	XVI klas marcii		
	d	XV	Valentini martiris, I c	IX 1
XVIII	e	XIII		
VII	f	XIII		
	g	XII		
XV			Simeonis iherosolimitani episcopi et martiris, II cs	IX 1

III	a	XI		
	b	X		
XII	c	IX		
I	d	VIII	Cathedra sancti Petri, VI cps	IX 1
	e	VII	Vigilia (...) apostoli est ieiunanda	
IX	f	VI	(...) cps dicatur ut unius apostoli +	IX 1
(...)	(...)	(...)		
(...)	(...)	(...)		
(...)	(...)	(...)		
(...)	(...)	(...)		

Marcus habet dies XXXI, luna XXX
Nox habet horas XII, dies XII

XIII	d	KLS Marcii	Albini episcopi et martiris, I c	IX 1
III	e	VI nonas		
	f	V	Emetherii et Celedoni martirum, I c	IX 1
XI	g	III	Sanctorum nongentorum martirum, I c	IX 1
	a	III		
XIX	b	II	Thome de Aquino confessoris et doctoris laici, III es	IX 1
VIII	c	nonas	Perpetue et Felicitatis virginum, I c	IX 1
	d	VIII ydus		
XVI	e	VII	Sanctorum quadraginta martirum, I c	IX 1
V	f	VI		
	g	V		
XIII	a	III	Gregorii episcopi et confessoris, VI cps	IX 1
II	b	III	Leandri episcopi et confessoris et doctoris, III es	IX 1
	c	II		
X	d	ydus		
	e	XVII klas aprilis		
XVIII	f	XVI		
VII	g	XV	Gabriel archangeli, VI es	IX 1
	a	XIII		
XV	b	XIII		
III	c	XII	Benedicti abbatis, VI es	IX 1
	d	XI		
XII	e	X		
I	f	IX		
	g	VIII	Annunciatio sancte Marie VI cps +	(...)
IX	a	VII		
	b	VI		
XVII	c	V		
VI	d	III		
	e	III		
XIII	f	II		

Aprilis habet dies XXX, luna XXVIII
Nox habet horas X, dies XIII

III	g	KLS Aprilis		
	a	III nonas	Marie Egipcice, I c dicatur unius virginis	IX 1
XI	b	III		
	c	II	Ysidori episcopi et confessoris et doctoris, VI cps	IX 1
XIX	d	nonas	Ambrosi episcopi et confessoris et doctoris, VI cps	IX 1
VIII	e	VIII ydus		
	f	VII		
XVI	g	VI		
V	a	V		

	b	III		
XIII	c	III	Leonis pape et confessoris, 1 c	IX 1
II	d	II	Victoris martiris, 1 c	IX 1
	e	ydus	Eufemie virginis, 1 c	IX 1
X	f	XVIII klas madii	Tiburci et Valeriani martirum, 1 c	IX 1
	g	XVII		
XVIII	a	XVI	Toribii episcopi et confessoris, III c	IX 1
VII	b	XV		
	c	XIII		
XV	d	XIII		
III	e	XII		
	f	XI	Sotheris (...) et martiris, II cps	IX 1
XII	g	X		
(...)	a	IX	Georgii (...) cps	IX 1
(...)	(...)	VIII	(...)	
(...)	(...)	(...)		
(...)	(...)	(...)	+ letania maior	IX 1
(...)	(...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(...)	(...)	(...)	
(...)	(...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(...)	(...)	(...)	IX 1

Madius habet dies XXXI, luna XXX

Nox habet horas VIII, dies XVI

XIII	b	KLS Madii	Apostolorum Philippi et Iacobi, VI cps +	IX 1
III	c	VI nonas	Athanasii episcopi et confessoris et doctor<is>, 1 c	IX 1
	d	V	Invenio sancte crucis, VI cps +	IX 1
XI	e	III	Isto die dicimus sanctorum Alexandri, Eventi et Theodoli martirum, 1 c. Corona Domini, VI <cps>	IX 1
	f	III		
XIX	g	II	Iohannis ante portam latinam, VI cps	IX 1
VIII	a	nonas	Domicille virginis, 1 c	IX 1
	b	VIII ydus	Revelacio sancti Michaelis, III cs dicitur de alio festo. Basilii episcopi et confessoris, II cs	IX 1
	c	VII	Translacio sancti Nicholay, III cs. Gregorii Nazanzeni confessoris et doctor<is>, 1 c	IX 1
V	d	VI	Poncii martiris, II cs. Item Gordiani et Pimachi martirum, 1 c	IX 1
	e	V	Maioli abbatis, 1 c	IX 1
XIII	f	III	Nerei et Achilei atque Pancracii martirum, 1 c	IX 1
II	g	III		
	a	II	Victoris et Corone martirum, 1 c	IX 1
X	b	ydus		
	c	XVII klas iunii		
XVIII	d	XVI		
VII	e	XV		
	f	XIII	Potenciane virginis. Item sancti Yvonis confessoris layci, III cps	IX 1
XV	g	XIII		
III	a	XII		
	b	XI	Quiterie virginis, VI cps +	IX 1
XII	c	X		
I	d	IX		
	e	VIII	Urbani pape et martiris, VI cps	IX 1
IX	f	VII	Augustini episcopi et confessoris, 1 c	(...)
	g	VI		
XVII	a	V		
VI	b	III		
	c	III		
XIII	d	II		

Iunius habet dies XXX, luna XXIX

Nox habet horas VI, dies XVIII

III	e	KLS Iunii	Nicomedis et Reveriani martirum, III l	III l
	f	III nonas	Marcelini et Petri martirum, I c	IX l
XI	g	III		
	a	II		
XIX	b	nonas		
VIII	c	VIII ydus	Bonifacii pape et martiris, II cs	IX l
	d	VII		
XVI	e	VI		
V	f	V	Primi et Feliciani martirum, III l	III l
	g	III		
XIII	a	III	Barnabe apostoli, VI cps +	IX l
II	b	II	Basilidis, Cirini, Naboris, Nazarii et Excelsi martirum, I c	IX l
	c	y dus	Antonii qui dicebatur Fernandus de ordine minorum, VI c	IX l
X	d	XVIII klas iullii		
	e	XVII		
XVIII	f	XVI	Cirici et Iulite matris eius martirum, I c	IX l
VII	g	XV		
	a	XIII	Marci et Marceliani martirum, III l	III l
XV	b	XIII	Gervasi et Prothasii martirum, II cps	IX l
III	c	XII		
	d	XI		
XII	e	X		
I	f	IX	Vigilia sancti Iohannis Baptiste est sollempnis, III l	III l
	g	VIII	Nativitas sancti Iohannis Babtiste, VI cs duplex +	IX l
(...)	a	VII	De octavis, III cs	IX l
(...)	(...)	VI	Iohannis et Pauli martirum, III cs. Dicatur de octavis sancti Iohannis, III cs	IX l
(...)	(...)	(...)	(...) III cps	IX l
(...)	(...)	(...)	(...) est sollempnis. Item Leonis pape et confessoris, I c	IX l
(...)	(...)	(...)	(...)VI cps duplex +	IX l
(...)	(...)	(...)	(...) episcopi et confessoris, I c	IX l

Iulius habet dies XXXI, luna XXX

Nox habet horas VIII, dies XVI

III	g	KLS Iullii	Octavas sancti Iohannis, III cs	IX l
	a	VI nonas	De octavis Petri et Pauli, III cs. Commemoratio sanctorum Processi et Martiniani	IX l
XI	b	V	Dicatur de octavis Petri et Pauli	IX l
	c	III	Translacio sancti Martini, VI c. Dicitur de alio festo	IX l
XIX	d	III	De octavis dicatur	IX l
VIII	e	II	Octavas apostolorum Petri et Pauli, III cs	IX l
	f	nonas	Marcialis episcopi et confessoris, VI cps	IX l
XVI	g	VIII		
V	a	VII		
	b	VI	Septem fratrum, III l	III l
XIII	c	V	Translacio sancti Benedicti, VI cps	IX l
II	d	III		
	e	III	Margarite virginis, VI cs ⁷⁶	IX l
X	f	II		
	g	y dus		

XVIII	a	XVII klas augusti	Triumphum sancte crucis, VI cps +	IX 1
VII	b	XVI	Iuste et Ruphine virginum, III cs	IX 1
	c	XV	Marine virginis, VI cps	IX 1
XV	d	XIII	Alexi confessoris layci, III cs	IX 1
III	e	XIII		
	f	XII	Victoris et Alexandrini et sociorum eorum martirum, I c. Item Praxedis virginis, I c	IX 1
XII	g	XI	Marie Magdalene, VI cs +	IX 1
I	a	X	Apolinaris martiris, I c	IX 1
	b	IX	Vigilia sancti Iacobi et est sollempnis. Item (...) virginis, I c	IX 1
IX	c	VIII	Iacobi apostoli, VI cs. + Item Christofori et Cucufati>(...) martirum, I c	IX 1
	d	VII	Sancte Anne matris Marie virginis, VI (...)	IX 1
XVII	e	VI	De octavis sancti Iacobi, III cs (... ...)	(...)
VI	f	V	Nazarii et Celsi, Pantaleon<is> (... ...)	(...)
	g	III	Marthe hospite Christi, VI (... ...)	(...)
XIII	a	III	Marine? virginis, I c (... ...)	(...)
III	b	II	Octavas sancti Iac<obi> (... ...)	(...)

Augustus habet dies XXXI, luna XXIX

Nox habet horas X, dies XIII

	c	KLS Augusti	Vincula sancti Petri, VI cps	IX 1
XI	d	III nonas	Isto die dicimus de sancto Felice martire	IX 1
	e	III	Invenio sancti Stephani prothomartiris, VI cps	IX 1
XIX	f	II	Petri exomensis episcopi et confessoris, VI cps	IX 1
VIII	g	nonas	Beate Marie de nubibus. Isto die est festum sancti Dominici confessoris de ordine predicatorum, VI cps	IX 1
	a	VIII ydus	Transfiguracio Domini, VI cps. + Item Iusti et Pastoris	IX 1
XVI	b	VII	Isto die dicimus de Iusto et Pastore III cps	IX 1
VI	c	VI	Hic celebretur sancte Xiste pape et martiris, II cs. Fiat commemoracio Felicis et Agapiti	IX 1
	d	V	Vigilia sancti Laurencii nichil facimus <de ea> nisi ieiunium et missam. Item sancti Mametis martiris, II cs	IX 1
XIII	e	III	Nathale sancti Laurencii, VI cps +	IX 1
II	f	III	Tiburcii martiris, I c	IX 1
	g	II	Clare virginis, VI cps	IX 1
X	a	ydus	Ypoliti martiris, III cps	IX 1
	b	XIX kalas septembris	Vigilia sancte Marie et est sollempnis, III l. Commemoracio Eusebii	III 1
XVIII	c	XVIII	Assumpcio sancte Marie, VI cps duplex +	IX 1
VII	d	XVII	De octavis, III cs	IX 1
	e	XVI	De octavis, III cs. Commemoracio sancti Laurencii	IX 1
XV	f	XV	De octavis, III cs. Commemoracio Agapiti martiris	IX 1
III	g	XIII	De octavis, I c. Item sancti Lodovici episcopi et confessoris, I c	IX 1
	a	XIII	Sancti Bernardi abbatis et doctoris, VI cs. Commemoracio de octavis, I c	IX 1
XII	b	XII	De octavis, I c	IX 1
I	c	XI	Octavas sancte Marie (...) cs. Item Thimothei et Simphoriani martirum, I c	IX 1
	d	X	Vigilia sancti <Bar>th<ol>omei non facimus de ea nisi ieiunium, et missam dicimus Timothei et Sim<phoriani> (... VI cps +	IX 1
IX	e	IX	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(...VII	(...)	(...)	
(...)	(... ...)	(...)	(...)	
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...) Sabine virginis, III l	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	III 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1

September habet dies XXX, luna XXX
Nox habet horas XII, dies XII

XI	f	KLS Septembris	Egidii abbatis, VI cps. Vincencii et Leti	IX 1
	g	III nonas	Antonini martiris, VI cps	IX 1
XIX	a	III		
VIII	b	II		
	c	nonas		
XVI	d	VIII ydus	Festum sancti Adriani martiris celebretur iste die, II cs	IX 1
V	e	VII	Vigilia sancte Marie dicimus ut in vigilia assumptionis. Item Adriani martiris	IX 1
	f	VI	Nativitas sancte Marie, VI cps duplex +	IX 1
VIII	g	V	De octavis, III cs. Commemoracio Gorgoni et Dorothei martirum	IX 1
II	a	III	De octavis, III cs	IX 1
	b	III	De octavis, III cs. Fiat commemoracio Prompti et Iacincti martirum	IX 1
X	c	II	De octavis, I c	IX 1
	d	ydus	Hic celebretur Corneli et Cipriani martirum, I c	IX 1
XVIII	e	XVIII klas octobris	Exaltacio sancte crucis, VI cs. Item Corneli et Cipriani martirum	IX 1
VII	f	XVII	Octavas sancte Marie, III cs. Commemoracio Nicomedis et Reveriani martirum	IX 1
	g	XVI	Eufemie virginis I c. Commemoracio Lucie et Geminiani martirum	IX 1
XV	a	XV		
III	b	XIII		
	c	XIII		
XII	d	XII	Vigilia sancti Mathei dicatur ut in vigilia Petri et Pauli	III 1
I	e	XI	Mathei apostoli et evangeliste, VI cps duplex +	IX 1
	f	X	De octavis, III cs. Item Mauricii et sociorum eius martirum, I c	IX 1
IX	g	IX	De octavis, III cs. Ianuarii pape et martiris (...)II cps	IX 1
	a	VIII	Tecele virginis, VI cps	IX 1
XVII	b	VII	Isto die dicimus de sancto Mauricio cum sociis (...)	IX 1
VI	c	VI	Hic dicatur de sancto Ianuario pape et martire (...)	IX 1
	d	V	Cosme et Damiani martirum (...)	IX 1
XVIII	e	III	Octavas sancti Mathei, III (...)	(...)
III	f	III	Michaelis archangeli (... ..)	(...)
	g	II	Iheronimi presbiteri (... ..)	(...)

O<c>tuber habet dies XXXI, luna XXX
Nox habet horas XIII, dies X

XI	a	KLS O<c>tubris	De octavis sancti Michaelis, III cs. Item Leodogarii episcopi et martiris, VI cs	IX 1
	b	VI nonas	Hic dicitur Leodegarii episcopi et martiris. Commemoracio Remigii et Germiniani martirum	IX 1
XIX	c	V	Hic dicitur de sanctis Fausto et Ianuario martirum, I c	IX 1
VIII	d	III	Francisci confessoris layci de ordine minorum, VI cs	IX 1
	e	III	Hic dicitur Fidis virginis, I c	IX 1
XVI	f	II	Octavas sancti Michaelis, III cs	IX 1
V	g	nonas	Lini pape et martiris, I c	IX 1
	a	VIII ydus	Marchi episcopi et confessoris, I c	IX 1
XIII	b	VII	Dionisi episcopi, Rustici et Leuterii martirum, I c	IX 1
II	c	VI		
	d	V		
X	e	III		
	f	III	Geraldi confessoris layci, I c	IX 1
XVIII	g	II	Calixti pape et martiris, I c	IX 1
VII	a	ydus		

	b	XVII klas novembris	Leonardi confessoris layci, III cs	IX 1
XV	c	XVI		
III	d	XV	Luche evangeliste, VI cps +	IX 1
	e	XIII		
XII	f	XIII	Caprasii martiris, I c	IX 1
I	g	XII	Nunilonis et Alodie virginum, I c	IX 1
	a	XI	Ursule et un<decim> milium virginum, VI cps	IX 1
IX	b	X	Servan<di et Ger>manii martirum, I c	IX 1
	c	IX		
(...)	(... ...)		(...)	IX 1
(...)	(... ...)		(...)	IX 1
(...)	(... ...)		(...) facimus nisi ieiunium et missam.	
			Vincencii, Sabine et Christete martirum, I c	IX 1
(...)	(... ...)		(...) +	IX 1
(...)	(... ...)		(...)	
(...)	(... ...)		(...)	IX 1
(...)	(... ...)		(...)	IX 1

November habet dies XXXI, luna XXX

Nox habet horas XVI, dies VIII

XIX	d	KLS Novembris	Festivitas omnium sanctorum, VI cps duplex +	IX 1
VIII	e	III nonas	Commemoracio omnium fidelium defunctorum	
	f	III		
XVI	g	II		
V	a	nonas		
	b	VIII ydus		
XIII	c	VII		
II	d	VI	Octavas omnium sanctorum IIII cps. Item IIII ^{or} coronatorum martirum	IX 1
	e	V	Passio Ymaginis Christi, VI cps. Dicatur de exaltacione sancte crucis.	
	f	III	Theodori martiris, I c	IX 1
X	g	III	Menne martiris, I c	IX 1
	a	II	Martini episcopi et confessoris, VI cs +	IX 1
XVIII	b	ydus	Emiliani presbiteri, IIII cs	IX 1
VII	c	XVIII klas decembris	Bricii episcopi et confessoris, IIII cps	IX 1
			De octavis sancti Martini. Item vigilia sancti Eugenii sine ieiunio est sollemp<nis>	
XV	d	XVII	Eugenii archiepiscopi et martiris, VI cs duplex	IX 1
III	e	XVI	Victorini episcopi et martiris, II cs	IX 1
	f	XV	Aciscli et Victorie martirum, I c. Dicatur de octavis sancti Martini, IIII cs	IX 1
XII	g	XIII	Dedicacio ecclesie, VI cs. Item Romani martiris, VI cs	IX 1
I	a	XIII	Odoni abbatis, I c. Dicimus de Romani martiris, VI cs. Helisabeth	IX 1
	b	XII	Isto die dicimus de sancta Helisabeth, VI cs	IX 1
IX	c	XI	Hic dicitur de octavis sancti Eugenii, IIII cs. Propter festum sancte Cecilie	IX 1
	d	X	Cecilie virginis, VI cps	IX 1
XVII	e	IX	Clementi pape et martiris, VI cps. Commemoracio Felicitatis	IX 1
VI	f	VIII	Grisogoni martiris, I c	IX 1
	g	VII	Catherine viginis VI (...). Item Petri e<piscopis>	
			et m<artyri>s alexandrini, I c	IX 1
XIII	a	VI	Dicimus hic de Pet(...)	(...)
III	b	V	Facundi et Prim<itivi> (... ...)	(...)
	c	III		
XI	d	III	Saturni<ni> (... ...)	(...)
	e	II	Andree ap<ostoli> (... ...)	(...)

December habet dies XXXI, luna XXIX
 Nox habet horas XVIII, dies VI

XIX	f	KLS Decembris	Crisanti, Mauri et Darie martirum, I cp	IX 1
VIII	g	III nonas	Octavas sancte Catherine virginis, III cs	IX 1
	a	III		
XVI	b	II		
V	c	nonas		
	d	VIII ydus	Nicholay episcopi et confessoris, VI cps	IX 1
XIII	e	VII	Octavas sancti Andree, III cs	IX 1
II	f	VI	Concepcio sancte Marie, VI cps	IX 1
	g	V	Leocadie virginis, III cs	IX 1
X	a	III	Eulalie virginis, VI cps	IX 1
	b	III	Damasci pape et confessoris, I c	IX 1
XVIII	c	II		
VII	d	ydus	Lucie virginis, VI cps	IX 1
	e	XVIII klas Ianuarii		
XV	f	XVIII		
III	g	XVII	Barbare virginis, VI cps	IX 1
	a	XVI		
XII	b	XV	Anunciacio sancte Marie, VI cps	IX 1
I	c	XIII		
	d	XIII	Dominici abbatis, VI cps	IX 1
X	e	XII	Thome apostoli, VI cps +	IX 1
	f	XI	Translacio sancti Ysidori, I c	
(...)	g	X		
(...)	a	IX	Vigilia Natalis Domini	III 1
(...)	b	VIII	Nat<alis Domini> (...) +. Item Anastasia virgo	IX 1
(...)	c	VII	(...) +	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1
(...)	(... ...)	(...)	(...)	IX 1